

Ankara Ticaret Odası

Ermenilerin Suriye'ye Nakli

SÜRGÜN MÜ, SOYKIRIM MI?

BELGELER

Yusuf HALAÇOĞLU

ERMENİLERİN SURİYE'YE NAKLİ : SÜRGÜN MÜ, SOYKIRIM MI ?

BELGELER

Yusuf HALAÇOĞLU

İ Ç İ N D E K İ L E R

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AO	Artem Ohandjanian
AOK	Armeeoberkommando (Başkomutanlık)
ATBD	Askerî Tarih Belgeleri Dergisi
Ayr.	Ayrıca
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH.	Dahiliye Nezareti
FO	Foreign Office
KA	Kriegsarchiv (Savaş Arşivi)
NA	Nachrichtenabteilung (İstihbarat Dairesi)
NARA	National Archives and Research Administration
No.	Numara
RG	Record Group
s.	sahife
ŞFR	Şifre Kalemi
UK	United Kingom
US	United States
v.d	ve devamı
Vol.	Volum
WO	War Office

SUNUŞ

Birinci Dünya Savaşı, bütün dünyanın âdeta birbirini boğazladığı, milyonlarca insanın hayatını kaybettiği bir vahşetin adıdır. Bu savaşta insanlık değerleri rafa kaldırılmıştır. Bir takım yöneticilerin kişisel hırslarından habersiz olan milyonlarca günahsız kadın, çocuk ve masum insanın yaşadığı acı, altından kalkılmaz bir yükü insanlığın sırtına yüklemiştir. Bu savaşta tüm insanlık bir trajedi yaşamıştır. Ne yazık ki, bu denli yıkıma sebep olan bir savaşın ardından, otuz yıl sonra yine kişisel hırsların, âdeta insanlıkla alay edercesine geçmişte yaşanan acıları unutup, daha da feci ikinci büyük savaşa girmesi, medenî dünyanın ibret almasını gerektiren bir tarih kesitidir. Ama ne yazık ki bugün de tarih tekerrür etmektedir. Dileğimiz, bundan böyle insanların acı çekmemesidir.

Birinci büyük savaşta, yani 1915'te, savaşın en yoğun olarak cereyan ettiği coğrafyalardan biri de Osmanlı İmparatorluğu idi. İmparatorluğun üç cephede, Çanakkale, Kafkasya ve Suriye-Filistin bölgesinde verdiği mücadele, tarih araştırmacıları için, âdeta bir labaratuar niteliği taşımaktadır. Meselâ Çanakkale Savaşları, Türklerle İngiliz ve Fransızlar arasında geçmesine rağmen, bugün bu savaş, Yeni Zelanda, Avustralya, Hindistan gibi ülkeleri de yakından ilgilendiriyor. Keza Kafkas cephesinde Rus, Gürcü, Azeri, Ermeni ve Türkler karşı karşıya gelmiştir. Suriye-Filistin cephesi ise İngiliz, Fransız, Arap ve Türklerin çarpışmalarına sahne olmuştur. İşte böyle bir ortamda, Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin, yukarıda sayılan devletlerle Osmanlı Devleti'ne karşı işbirliği yaptıkları görülmektedir. Bu nedenle savaş bölgesinden, savaş alanı dışına nakledilen Ermenilerin, o tarihte başlarına geldiği iddia edilen ve çoğu siyasî nedenlerle ortaya atılan bir takım olayların gerçek yüzü, tarih metodolojisinin olağan kuralları çerçevesinde çözümlenmek durumundadır.

Tarih bilimi, geçmişte meydana gelmiş olayları, farklı pencerelerden değerlendiren, fakat bu değerlendirmeleri belgelere daydıran bir ilim dalıdır. Biz buna sadık kalarak, kısa, ancak öz bir kitapçık hazırladık. Burada sunulan belgeler, çok söze gerek duyurmayacak biçimde, Ermenilerin soykırım iddialarına bilimsel olarak cevap vermekte ve soykırım tanımıyla, Ermenilerin Suriye'ye

nakillerinin uyuşmadığını göstermektedir. Bunun yanısıra, akıllarda şekillenen pek çok sorunun cevabını da burada görmekteyiz. Aslında ortaya atılan her iddiaya karşı bir kitap yazmak mümkündür. Ancak hedefimiz, herkesin merak ettiklerini bulacakları ve rahat okuyabilecekleri bir kitapçık hazırlamak olduğundan, bu yola başvurulmuştur. Bilhassa kitap sonuna konulan çoğu yabancı arşiv belgeleri, Ermenilerin ve Ermeni yanlısı çevrelerin iddialarının tutarsızlığını ortaya koymaktadır. Bazı okurlarımız, Ermenilerin Türklere uyguladıkları katliamlardan bahsedilmediğini düşünebilirler. Ancak kitabın adından da anlaşılacağı üzere, temel hedef, Ermenilerin soykırım iddialarına belgelerle cevap vermektir. Buna karşılık soykırım iddiasında bulunanların da, bundan böyle, aynı şekilde belgelerle iddialarını kanıtlamaları gerekecektir. Bilhassa, soykırım yapıldığını parlamentolarında kabul eden devletlerin, insanlık ayıbı olan böyle bir suçlamayı neye dayanarak aldıklarını açıklamaları şarttır. Aksi takdirde başkaları da onları, 1948 soykırım sözleşmesinin, "bir ulusa veya topluluğa, bedensel-ruhsal zarar vermek" maddesini ihlal iddiasıyla, soykırım yapmakla suçlayabilirler.

GİRİŞ

ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ERMENİ KOMİTELERİNİN FAALİYETLERİ

1915'te Ermenilerin Osmanlı Devleti tarafından Suriye'ye zorunlu göçe tabi tutulması, bugün pekçok ülkede ve Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde, bir "soykırım" olarak nitelendirilmekte ve bir baskı unsuru olarak kullanılmaktadır. Gerçekten 1915'te neler olmuştur ve o tarihte meydana gelen olaylar nasıl değerlendirilebilir ? Bu soruların cevabı, Ermeni diasporası'nın ve soykırım iddiasında bulunan diğer grupların gerçek niyetlerini de ortaya koyacaktır.

Aslında Türklerle Ermeniler gerek Selçuklu Devleti, gerekse Osmanlı Devleti dönemlerinde 850 yıl hiçbir sorun olmadan birlikte aynı devleti paylaştılar. Ancak 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı, yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesine giren Ermeni ıslahatı maddesi, daha sonra İngiltere ve Fransa'nın baskısıyla Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi olarak kabul edildi. Rusya ile İngiltere arasındaki rekabet, Ermeni konusunu, devletlerarası bir hüviyete soktu. Bu durumdan cesaretlenen bazı Ermeniler de harekete geçtiler ve yurt içinde ve dışında ihtilâlci Ermeni partileri ve dernekleri kurmaya başladılar.

Görünüşte hayır cemiyetleri olarak kurulan dernekler, kısa süre sonra Ermenistan kurma plânı için birer tedhiş yuvası haline dönüştü. Bunlardan, 1878 yılında Van'da kurulan Kara Haç Cemiyeti, Amerika'daki Clu Clux Clan benzeri bir kuruluştu[1]. Bundan iki yıl sonra, 1880 yılı civarında Rusya yönetimindeki

[1] Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1976, s. 430; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983, s. 129.

Ermenistan'da kurulan dernekler ise Anadolu Ermenilerine silâh göndermeye başlamışlardı[2]. Buna ek olarak 1881'de Erzurum'da Anavatan Müdafileri (Pashtpan Haireniats) Derneği kuruldu; derneğin amacı, Ermenileri sözde saldırılardan korumak üzere, onları silâh ve cephane ile donatmaktı[3]. 1885 sonlarında ise Van'da İhtilâlci Armenakan Partisi kuruldu. Bu partinin kuruluş gayesi ise ihtilâl çıkararak kendi kendilerini yönetme hakkını sağlamaktı[4].

1887'de Cenevre'de Marksist Ermeniler tarafından kurulan Hınçak Partisi, 1890'da İhtilâlci Hınçak Partisi adını aldı. Partinin programındaki ilk hedef, Anadolu'daki Ermenilerin siyasî ve millî bağımsızlığını sağlamaktı. Anadolu'da ihtilâlle gerçekleştirilecek hedeflere ulaşmak için takip edilecek usûl; propaganda, kışkırtma, terör, teşkilâtlanma ile işçi ve köylü hareketidir. Kışkırtma vasıtaları hükûmete yönelik gösteriler, vergi vermemek, ıslahat istemek ve devlete karşı düşmanlık şeklindeydi. Terörün hedefi, Bâbıâlî ile hükûmette görev yapan Türk ve Ermeniler, casus ve muhbirler idi. İhtilâl, Osmanlı Devleti savaş halinde iken gerçekleştirilecek ve Anadolu'daki Ermenilerin bağımsızlığı sağlandıktan sonra Rusya ve İran Ermenileri ile federatif bir Ermenistan kurulacaktı[5]. 1890 yazında Tiflis'de Ermeni İhtilâl Federasyonu (Taşnaksutyun) kuruldu. Kısa adı Taşnak olan bu partinin 1892'de açıklanan programına göre, hedefe isyanla ulaşmak, ihtilâlci çeteler kurmak, halkı silâhlandırmak, hükûmet yetkilileri ve kurumları ile muhbir ve hainlere karşı hareketler düzenlemek esas ilkelerdi[6].

Yurt dışındaki kuruluşlar Rusya, İran, Avrupa ve Amerika şehirlerinde şubeler açtıkları gibi Osmanlı topraklarında da gizli olarak teşkilâtlandılar. Armenakan Partisi İstanbul, Trabzon, Muş ve Bitlis'de[7]; Hınçak Partisi de İstanbul, Bafra, Merzifon, Amasya,

---

[2] Gürün, *Aynı Eser*, s. 126.

[3] Gürün, *Aynı eser*, s. 129; N. Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983, s. 61-62.

[4] Gürün, *Aynı eser*, s. 129; N. Göyünç, *Aynı eser*, s. 62-64.

[5] Uras, *Aynı eser,* s. 431-42; Gürün, *Aynı eser*, s. 130-32; N. Göyünç, *Aynı eser*, s. 64.

[6] Uras, *Aynı eser*, s. 442-55; Gürün, *Aynı eser*, s. 132-34; N.Göyünç, *Aynı eser*, s. 64-65.

[7] N. Göyünç, *Aynı ese*r, s. 63-64.

Tokat, Yozgat, Arapkir ve Trabzon'da şubeler açtı[8]. Taşnaksutyun ise İstanbul ile Doğu Anadolu şehirlerinde teşkilâtlandı. Bu derneklerin Türkiye'de teşkilâtlanmaları ile birlikte ardarda tedhiş hareketleri meydana geldi.

1895'de çıkan Sason isyanı Ermeni propagandasının milletlerarası boyut kazanmasına yol açtı. Kurulan bir milletlerarası Tahkikat Komisyonu, 20 Temmuz 1895'te yayınladığı raporunda Sason olaylarında Ermenilerin masum olmadığını açıkladı[9]. Sason isyanının Bâbıâlî üzerinde, Avrupa'nın fiili bir müdahalesine yol açmaması karşısında Ermeniler, 1895 yılında özellikle Hınçak komitesi üyelerinin kışkırtmaları sonucu İstanbul, Divriği, Trabzon, Eğin, Develi, Akhisar, Erzincan, Gümüşhane, Bitlis, Bayburt, Urfa, Erzurum, Diyarbekir, Siverek, Malatya, Harput, Arapkir, Sivas, Merzifon, Maraş, Muş, Kayseri, Yozgat ve Zeytun'da olaylar çıkarttılar. Bu olaylarda Türklerin yanısıra kendilerine katılmayan Ermenilere karşı da cinayetler işlediler ve kundaklama faaliyetlerinde bulundular[10]. Bu olayların sonrasında Trabzon, Van, İstanbul, Sason, Harput, Adana ve Zeytun'da isyanlar birbirini izledi. Osmanlı güvenlik güçlerinin isyancı örgütlerle olan mücadelesinde, o dönemin Batılı devletlerin baskısıyla, suçluların yanısıra pekçok suçsuz kimse de cezalandırıldı. Öte yandan, terör örgütleri içinde yer alıp mahkemelerde mahkum olan Ermeniler, zaman zaman çıkarılan aflarla serbest bırakıldılar.

Yukarıda belirtildiği gibi 1915 tarihine kadar Ermenilerin sadece teröre bulaşmış olanlarıyla Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği görülüyor. Nitekim bu mücadeleler, bütün Batılı ülkelerin diplomatlarınca yakından takip edilmiş ve Osmanlı Devleti'ne ıslahat için sürekli baskı uygulanmıştır. Aslında Ermenilerin gerçek düşünceleri sadece bir takım haklar kazanmak mıydı ; yoksa başka

---

[8] Gürün, *Aynı eser,* s. 132.

[9] Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, 1878-1897,* s. 113-114; Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)", *Tarih Boyunca Türk Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu,* Ankara 1985, s. 21.

[10] Uras, *Aynı eser*, s. 478 v.d.; Gürün, *Aynı eser*, s. 149-61.

bir niyetleri mi vardı ? İşte bu soruların cevapları, Ermenilerin kendi yazışmaları arasındaki satırlarda verilmektedir. 8 Ekim 1917'de M. L. Meguerditchian imzasıyla İskenderiye'den "*çok gizli*" olarak, Ermeni Millî Delegasyonu Başkanı Boghos Nubar Paşa'ya yollanan dosyada yer alan, "*…Kafkasya'da oluşturulan gönüllü Ermeni alayları Büyük Ermenistan'ı kurmak için çarpışırken, ulusal hedefimiz Büyük ve Küçük Ermenistan'ın kurulması...*" ifadeleriyle, aslında Ermenilerin hedeflerini açıkça ortaya koyuyordu[11].

NEDEN TEHCİR EDİLDİLER

Osmanlı tarih terminolojisinde geçen tehcir kelimesi, bugünkü tabirle tam olarak, ülke içinde bir yerden başka bir yere nakil anlamını taşıyan "zorunlu göç" karşılığında kullanılmıştır. Bu nedenle tehcirin anlamı, çoğu kimselerin ve özellikle Ermeni diasporasının kullandığı, yurt dışına çıkarma anlamındaki "deportation"la eşdeğer değildir.

İkinci Dünya Savaşı'nda ABD ile Japonya arasında çatışmalar başladığı zaman ABD, Pasifik kıyısında bulunan Japon asıllı vatandaşlarını, güvenlik nedeniyle Missisipi vadisine nakletmişti. Bu nakilde Japonların herhangi eylemi olmamasına rağmen, potansiyel bir tehlikeye karşı böyle bir tedbir uygulamaya konulmuş ve nakil sırasında birçok Japon hayatını kaybetmişti.

Osmanlı Devleti'nin Ermenilere uyguladığı zorunlu göç ise, ABD'deki Japonlardan çok daha farklı bir durum göstermektedir. Herşeyden önce Ermeniler, arka plânda bir devlet kurmak düşüncesiyle Birinci Savaş'tan 25-30 sene önce silaha sarılmışlardı. Osmanlı Devleti'nin 1914 Kasımında Almanya'nın yanında savaşa katılması, Ermenileri destekleyen Batılı Devletlerle Rusya'yı, yeni bir politikayı uygulamaya itti. Ermenilerle gizli görüşmeler yapıldı ve silahlandırıldılar. Tiflis'teki Ermeni Bürosu da Ruslarla Osmanlı Devleti'ne karşı ittifakı teyit etmektedir. 30 Kasım 1914 tarihinde yayınladıkları bildiride, "*Dünyanın dört yanından Ermenilerin Rus*

[11] Bkz. Hasan Dilan, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları, 1914-1918*, Cilt I, Ankara 2005, s. CIII, Belge 371-379'dan naklen Turquie/Vol. 879/ Syrie-Palestine.

ordusu saflarına katıldığı, Rus bayrağının Çanakkale ve İstanbul boğazlarında dalgalanacağı, hristiyan inancından dolayı acı çekmiş olan Türkiye Ermeni halkının Rus koruması altında yeni ve özgür bir hayata kavuşacağı" vurgulanmıştır[12]. Gerçekten de daha sonra Rus, İngiliz ve Fransız ordularında, Ermeni askerleri yer almıştır (Bkz. BELGE 1). Meselâ Alman istihbarat kaynakları, Şubat 1915 itibariyle 592 Osmanlı Ermenisi ve 11.854 diğer Ermenilerden olmak üzere toplam 12.446 Ermeni'nin Fransız ordusuna alındığını bildirmektedir[13]. Keza İngiliz Mareşal Allenby, Türkleri Şam'ın güneyinde yendiğinde, yanında 8.000 Ermeni savaşçının mevcut olduğundan bahsetmektedir[14]. Trabzon'daki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Konsolosu Moricz de, 30 Ocak 1914 tarihli bir raporunda, Rusların, Ermeniler üzerindeki etkisiyle ilgili olarak şöyle demekteydi[15] : "*Ruslar, Ermenileri harekete geçireceklerdir. Bu maksatla çok para harcıyorlar, gizlice âsilerin hizmetine silah sevk ediyorlar ve bir Ermeni ayaklanmasının patlak vermesine aracılık ediyorlar*".

Nitekim İstanbul'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Askerî Ateşesi Joseph Pomiankowski de Ermenilerle Ruslar arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır :

"*Talat ve Enver Paşa, hemen harp başlar başlamaz, Ermenilerin düşman tarafını tutmaları, bilhassa Osmanlı ordusuna karşı düşmanca girişimlerde bulunmaları halinde şiddetli karşı önlemler alınacağı hususunda kesinlikle uyardı. Buna rağmen Ermeniler, Türklere karşı düşmanca faaliyetlerde bulunmaktan, bilhassa Türk silahlı kuvvetlerine saldırmaktan geri kalmadılar. Başlangıçta çok sayıda Ermeni asker, bazı Ermeni subayları, başlarında bir Ermeni milletvekili olduğu halde kaçıp Rusya'ya gittiler. Bunlar, Rus hududunu geçen Ermenilerle birlikte Ermeni gönüllü*

---

[12] UK ARCHIVES FO 371/2484/46942, No. 22083; 30 Kasım 1914 tarihli Horizon'dan aktarılmıştır.

[13] Berlin'den 24 Şubat 1915 tarihinde yazılan rapor, Geschaeftsgang mit der Bitte in Wiedergabe nach Konstantinopel, imza, Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi Berlin, 1 A, Türkei 183, Bd. 36, No. 7117, R. 14085. Aynı konuda bir haber *Matin*'in 23 tarihli nüshasında yer almıştır.

[14] Amerikan Kongresi'nin Kansas üyesi 23 Ocak 1920'de Kongre'de yaptığı konuşma (Bkz. *The New Near East*, Vol. 6, No. 7, Genel No. 31, Ocak 1920, s. 28).

[15] Österreichischer Haus-Hof-und Staatsarchiv, Politisches Archiv, XII, 463'den naklen N. Göyünç, "Türk Ermeni İlişkileri ve Ermeni Soykırımı İddiaları", *Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri*, Bursa 2000, s. 10.

alaylarına katıldılar. Rusların safında Türk hududunu geçerek Müslüman halka barbarca saldırılarda bulundular. Ermeni haydud çeteleri Osmanlı ordusunun gerisine, ikmal kuvvetlerine, postalara ve bağımsız birliklere hücum ettiler. Türk hükûmeti ve ordusunun ileri gelenleri, Ermenilerin genel bir ayaklanmaya girişecekleri hususunda endişe etmekte haksız değildi. Gerçekten de bu isyan Nisan 1915'te Van'da patlak verdi"[16].

İstanbul'daki Alman Büyükelçi vekili Neurath'ın, 26 Haziran 1915 tarihli raporunda belirttiği gibi, "*Türk hükümeti, Doğu Anadolu'daki Ermeni halkını, yoğun olduğu eyaletlerde ihtilâl çıkarmalarını engellemek için askerî sebeplerden dolayı sürgün etmiştir*[17]. Ermenilerin o zamana kadar yürüttükleri faaliyetler ve kendi ülkelerine karşı olan dış güçlerle işbirliği yapmaları, tehcir kararını zorunlu hale getirmiştir[18]. Buna rağmen daha tehcir kararı alınır alınmaz Osmanlı Devleti ile savaş halinde bulunan İtilâf Devletleri'nin bir deklerasyon yayınlayarak Osmanlı Devleti'ni suçlu ilân ettikleri görülmektedir. İşte tehcir bu şartlarda başlamıştır. ABD Başkanı Wilson'un, Amerika'nın savaşa katılımını meşrulaştıracak ve bunun için kamuoyu oluşturacak bir takım olayların bulunması yolundaki talimatı doğrultusunda, o sırada Osmanlı nezdinde büyükelçi olan Henry Morgenthau Ermeni tehciri meselesini ele almıştır[19]. Morgenthau, ezilmekte ve yok edilmekte olan mazlum bir hristiyan millet olarak değerlendirdiği Ermenilerle ilgili gelişmeleri ve Ermenilerin zorunlu göçü sırasında meydana gelen bazı ölüm olaylarını, çok başarılı bir katliam propagandasına dönüştürmüştür. Henry Morgenthau'nun asıl raporlarıyla açık çelişkiler taşıyan bir

---

[16] Joseph Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches. Erinnerungen an der Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*, Zürich, Leipzig, Wien 1928, s. 159'dan naklen N. Göyünç, Aynı makale, s. 12.

[17] İstanbul Alman Büyükelçi vekili Neurath'ın 29 Haziran 1915 tarihli raporu, Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi Berlin, 1 A Türkei 183, Armenien Bd. 37, No. 7122, R. 14086, No. 3898.

[18] İstanbul'daki Alman Elçiliğinden Metternick'in gönderdiği 18 Eylül 1916 tarih ve 567 nolu raporu, "Die Aufzeichnung über die armenische Frage", Die Aufzeichnung ist von dem Botschaftssekretaer nach meinen Weisungen aktenmaessig angefertigt worden, s.13, Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi, Berlin, A Armenien, Türkei 183, R. 14093, Bd. 44-45.

[19] Bu konuda orijinal bir araştırma için bkz. Heath W. Lowry, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Perde Arkası*, İstanbul 1991.

"senaryo", Büyükelçinin danışmanı ve tercümanı olan Türk Ermenisi Arshag K. Schmavonian, gazeteci Burton J. Hendrick ve Amerika Dışişleri Bakanı Robert Lansing tarafından hazırlanmış ve Morgenthau adına "*Ambassador Morgenthau's Story*" adıyla (New York 1918) yayımlanmıştır.

1914'ten itibaren Fransızlar da, Ermenilere bir devlet kurmak için söz verdiler ve bunun için haritalar yaptılar ve onlarla sıkı bir işbirliğine girdiler (Bkz. BELGE 2). Musa Dağı Ermenilerine destek vererek, yaklaşık 5000 Ermeninin dağlara çekilmesine ve Osmanlı Devleti ile mücadele etmelerine yardım ettiler (Bkz. BELGE 3). Bu konuda *Egyptian Gazette*'si 21 Ekim 1915 tarihli nüshasında, Musa Dağı Ermenileriyle ilgili şu haberi geçmişti[20] :

"…Tepenin eteğindeki köylerimizi savunmanın imkânsız olduğunu düşünerek alabildiğimiz kadar yiyecek ve malzeme ile üç saat mesafedeki Musa Dağı'nın Damlacık denilen tepelerine çekildik. Altı Ermeni köyü olarak toplam 5.000 kişi idik. Hayatta kalanlar, 4 yaşın altındaki bebek ve çocuklar 413, 4-14 yaş arası kızlar 505, 4 –14 yaş arası oğlanlar 606, 14 yaş üstü kadınlar 1.449, 14 yaş ve üzeri erkekler 1.076 olmak üzere toplam 4.049 kişidir". Daha sonra Musa Dağı Ermenileri Fransız savaş gemileriyle Süveyş Kanalı'nın Asya tarafında bulunan Lazaret toplama kampına yerleştirildiler[21]. Bu arada İngiltere ve Fransa İskenderun körfezine çıkarma yapmayı plânlıyordu. Bu plân çerçevesinde Anadolu Ermenileriyle temas sağlandı ve silahlandırılmaları için girişimlerde bulunuldu (Bkz. BELGE 4). 12 Kasım 1914 günü İngiltere'nin Kahire'deki diplomatik temsilcisi M. Chcetham, Dışişleri Bakanı'na gönderdiği telgrafta "*Boghos Nubar Paşa'nın, Türkiye ile reformlar konusunda anlaşmak için pek umudu kalmayan Kilikya Ermenilerinin, Adana, Mersin ve İskenderun'a yapılacak bir çıkartmada Müttefiklerin safında gönüllü olarak yer alabileceklerini; bölgenin dağlık kısımlarındaki Ermenilerin de silah ve cephane ile donatılırlarsa Türkiye'ye karşı isyan edebileceklerini*" bildirdiğini

---

[20] US ARCHIVES NARA 867.4016/207.

[21] Bkz. Hasan Dilan, *Aynı Eser*, I, s. XCVI, XCVII, Belge 265, 266, 272'den naklen Turquie/Vol. 870/ Syrie-Palestine.

nakletmektedir[22]. Ancak Suriye ordusu komutanı Cemal Paşa'nın Süveyş harekatı, çıkarmanın yönünü Çanakkale'ye çevirdi.

Osmanlı ordularının Çanakkale, Kafkasya ve Suriye cephelerinde savaştığı bir sırada, savaş alanı olan bu üç bölgeyi birer çizgiyle birbirine bağladığımızda, üçgen içerisinde kalan bölgede Ermeni örgütleri, Osmanlıların Kafkas ordusu ve Suriye ordularının ikmal yollarını basıyor ve gönderilen yardım konvoylarını vuruyordu. Bu hareket Rus Büyükelçisi'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 24 Şubat 1915 tarihli bir memorandumda, "*Zeytunlu bir Ermeni'nin Kafkasya'da Kont Worontzoff-Dachkoff ile temas kurduğu, Türk ordularının ulaşım hatlarına baskın yapmak üzere 15.000 kişilik bir kuvvet topladıkları, ancak silah ve cephanelerinin yeterli olmadığı, İngiliz ve Fransızlar tarafından İskenderun Limanı üzerinden bunun yapılabileceği....*" şeklinde dile getirilmiştir[23].

Çanakkale Savaşları'nın başladığı 18 Mart 1915 tarihinden itibaren Ermeniler Anadolu'da İtilâf güçleriyle eş zamanlı olarak eylemlerini genişlettiler. Van ve çevresinde gerçekleştirdikleri olaylarda sivil halktan pek çok kişiyi öldürdüler. Mahmudiye'de müslümanları toplu olarak katlettiler; camileri ahır haline getirdiler[24]. 15 Nisan 1915'te Van, Çatak ve Bitlis'te isyan başlattılar[25]. Van ve çevresinde memur ve jandarmaları öldürdüler, karakollara ve Türklere ait evlere saldırdılar, resmî binaları yaktılar. Ruslarla işbirliği yapan Ermeni kuvvetleri, 16/17 Mayıs gecesi Van'ın Ruslara teslimini sağladılar. Ermeni isyanları, Anadolu'nun batı kesimlerinde de bir hareketlenmeye sebep oldu. Topyekün bir isyan tehlikesi başgösterdi[26]. Bu durumu İngiliz Albay Mark Sykes, Ermeni liderlerle yaptığı görüşmelerden sonra, 3 Ağustos 1915

---

[22] UK ARCHIVES FO 371/2146, No. 70404; Chcethem'den Sir Edward Grey'e, 12 Kasım 1914, Kahire.

[23] UK ARCHIVES FO 371/2484, No. 22083; Rus Büyükelçisinden İngiliz Dışişlerine 15 Şubat 1915 tarihli memorandum; Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 208.

[24] ATBD, Nisan 1987, Sayı 86, belge 2051.

[25] ATBD, Ekim 1985, Sayı 85, belge 2003, 2005.

[26] Hasan Dilan, *Aynı Eser*, I, s. LXXIX, Belge 75'ten Turquie/Vol. 848-850, 8 Mart 1915.

tarihinde Kahire'deki İngiliz Kuvvetleri Komutanı Sir John Maxwell'e şu cümlelerle rapor etmiştir :

"*Talimatlarınızın gereği olarak, Boghos Paşa'nın sekreteri Malezian ve Hınçak liderlerinden Damadian'la dün görüştüm. Kıbrıs'ta yaklaşık beş bin Ermeni toplanacak ve Kuzey Suriye sahiline bir baskın için Müttefiklerin nezaretinde silahlandırılacak ve hazır bulundurulacaktır. Bu kuvvet, Bulgar ve Türk ordularında hizmet etmiş bin beş yüz kadar kişi ile Amerika Birleşik Devletleri'nde işçi olarak bulunan ve askerî deneyimi yetersiz kişilerden oluşacaktır.….Suedieh'e kadar uzanacak olan harekat için sekiz yüz kişi kullanılacak ve bu alanın yirmi mil kadar çevresinde isyan çıkarılacaktır. Geriye kalan kuvvetler 50-60 kişiden oluşan küçük birlikler halinde Ayas ile Payas arasındaki noktalara çıkartılacak; Zeytun ve Elbistan istikametinde daha Kuzeyde Makedonya hatlarındaki komiteciler gibi görevlendirilecektir*"[27].

Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Ermeni ileri gelenleri, çıkacak muhtemel isyanların önlenmesi konusunda uyardı. Ancak uyarıların dikkate alınmaması üzerine bu olayları başlatan ve Ermenileri silâhlandıran komite yuvalarını dağıtmak için 24 Nisan 1915'te vilâyetlere ve mutasarrıflıklara "*acele ve gizli*" kaydı ile bir talimat yolladı. Bu talimatda, Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evrakına el konulması ve komite elebaşılarının tutuklanması bildirildi[28]. Bunun üzerine, "bugün Ermenilerin soykırım günü" olarak nitelendirdikleri tutuklamalar gerçekleşti. Mısır'daki İngiliz Askerî Ofisi'ne Dedeağaç üzerinden ulaşan bir bilgiye göre, "*24 Nisan 1915 gecesi üç Ermeni din görevlisi ile Ermeni gazetesi "Puzantion"un sahibi de aralarında olmak üzere toplam 1800 Ermeni yakalandı. Tutuklular Ankara'ya gönderileceklerdir. Tutuklananların 500'ü Taşnak, 500'ü Hınçak ve kalanlar da Ramgavar partizanlarıdır*" denilmektedir[29]. Tutuklanan Ermenilerin "*Müttefik ordularına hizmet eden Ermeni gönüllüler veya müslüman katliamı*

[27] UK ARCHIVES FO 371/2485, No. 115866; Albay Mark Sykes'ten Sir John Maxwell'e mektup, 3 Ağustos 1915, Kahire.

[28] BOA, DH. ŞFR., no. 52/96-97-98.

[29] UK ARCHIVES, WO 157/691/9; İngiliz Karargâhı Askerî İstihbarat Bülteni, 5 Mayıs 1915, Kahire.

sorumluları" olduğu İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral'e gönderilen şifre telgraflarda da kaydedilmektedir[30]. Tutuklananlar, 25 Nisan 1915 tarihinde Ayaş ve Çankırı cezaevlerine sevkedildiler[31]. Buna rağmen isyanların devam etmesi üzerine, Almanya'nın da telkiniyle Ermenilerin, savaş alanı dışında bulunan Suriye'ye nakli kararlaştırıldı[32]. Bu durum Avusturya-Macaristan diplomatik belgelerinde özetle şu şekilde aktarılmaktadır : "*Sert tedbirlerin alınmasının suçu Ermenilerindir. Ermeniler savaş başladıktan sonra Türk memurlarına ve Türk ordusuna karşı, akla gelebilecek her türlü düşmanca faaliyetlerde bulundular. Ayrıca Rusların gelmesinden sonra Van vilâyetinde Müslümanları acımasızca katlettiler*"[33].

TEHCİR NASIL GERÇEKLEŞTİ

Tehcir, Çanakkale, Kafkasya ve Filistin'de savaşan Osmanlı ordularının lojistik destek yollarına yakın yerlerdeki Ermeniler ile örgütlere destek veren tüm Ermenileri kapsamıştır. Zorunlu göçe tabi tutulan İç ve Doğu Anadolu'daki Ermenilerin, savaş alanına uzak olan Suriye ve Şehr-i Zor bölgesine nakledilmeleri kararlaştırılmıştır. Naklin kolaylıkla gerçekleştirilmesi için ana yollar ve tren yolları seçildi. Haritada görüldüğü gibi, beş merkez, ana toplama alanı olarak belirlendi (Bkz. HARİTA I). Tehcire tabi tutulacaklara, hareket hazırlığı yapmaları için, konsolos raporlarında da yer aldığı gibi ortalama bir hafta süre verildi. Tehcir emri verilen Ermeniler, 2000'er kişilik kafileler halinde sevkedildiler. Kafilelerin korunması için, savaş dolayısıyla imkân nisbetinde koruma verildi (Bkz. BELGE 5).

---

[30] UK ARCHIVES, FO 608/78, (75631), No. 869; Amiral Carthorpe Şifre telgraf, 20 Mayıs 1919 ve UK ARCHIVES, FO 608/78, No. 1094; Amiral Carthorpe Şifre telgraf, 21 Mayıs 1919.

[31] Bkz. BOA, DH, ŞFR, no. 52/102.

[32] Bunun için bkz. Hasan Dilan, *Aynı Eser*, I, s. XCI, belge 215'ten naklen Turquie/Vol. 862, 863.

[33] KA AOK NA 1915 K 3528 (15 Juli 1915, AO VI p. 4624'den naklen İnanç Atılgan, *Das Kriegsjahr 1915 : Reaktion Österreich-Ungarns auf die Umsiedlung der Armenier innerhalb des Osmanischen Reiches anhand von Primaerquellen*, Wien 2003, s. 190-191.

Osmanlı Devleti tehciri, 29 Ağustos 1915 tarihiyle vilâyetlere gönderdiği şifre telgrafta şöyle tarif etmektedir[34] :

"Ermenilerin bulundukları mahallerden çıkarılarak tayin edilen mıntakalara sevklerinden hükûmetin beklediği gaye, bu unsurun hükûmet aleyhine faaliyetlerde bulunmalarını ve bir Ermenistan hükûmeti teşkili hakkındaki millî emellerini takib edemiyecek bir hale getirilmelerini temin esasına matuf olup, ***masum kişi ve şahısların imhası hedeflenmediğinden,*** *sevkiyat esnasında kafilelerin can emniyeti sağlanmalı ve muhacirîn tahsisatından sarfiyat yapılarak iaşelerine ait her türlü tedbir alınmalıdır. ...Daha önce de tebliğ edildiği üzere asker aileleriyle, ihtiyaç nisbetinde sanatkâr, Protestan ve Katolik Ermenilerin sevkedilmemesi hükûmetçe kesin olarak kararlaştırılmıştır. Kafilelere saldırıya ve bilhassa gasb ve hiss-i hayvaniyelerine mağlup olarak ırza geçmeye teşebbüs edenlerle, bunlara ön ayak olan jandarma ve memurlar hakkında gecikmeksizin kanunî tedbir alınarak, şiddetle cezalandırılmalı ve bu gibiler derhal azl edilerek Divan-ı Harblere teslim edilmelidir. Bu gibi olayların tekrarından vilâyet ve sancakların yetkililerinin sorumlu tutulacağı beyan olunur"* (Bkz.BELGE 6).

Yukarıdaki belgede de yer verildiği gibi, Ermenilerin nakillerinden maksadın, onları imha maksadıyla yapılmadığı, onların savaşın bitiminde, yani 1918 yılı sonunda, evlerine geri döndürülmesinden de anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak çıkarılan kararnamede, isteyenlerin geri dönmesi, dönmek istemeyenlere baskı yapılmaması, evlerine dönen Ermenilere tüm emlâkinin iadesi, müslüman olanların istedikleri takdirde eski dinlerine dönebilecekleri, yetimhanelerdeki ve zengin aileler yanındaki çocukların aileleri ve yakınları bulunarak teslimi, vergi borçlarının silinmesi, yolculuk sırasındaki tüm masraflarının devlet tarafından karşılanması gibi maddeler yer almakta idi (BELGE 7).

KİMLER NAKLEDİLDİ

Bir takım propaganda kitaplarında yer aldığı üzere, bütün Ermenilerin tehcir edilmediği, hem Osmanlı arşiv belgelerinde,

[34] BOA, DH. ŞFR., no. 55/292.

hem de konsolos raporlarında yer almaktadır[35]. Mesela Amerikan arşivinde yer alan ve Adana, Haçin, Maraş, Zeytun, Antep, Urfa gibi şehirlerdeki Ermenilerin tehcirini istatistikî olarak gösteren bir belge, herkesin tehcir edilmediğini ve 1919 yılında bunların büyük kısmının da geri döndüğünü, açık bir şekilde gözler önüne sermektedir (Bkz.BELGE 8). Öte yandan İstanbul ve Batı Anadolu şehirlerindeki Ermenilerin ise tamamen tehcir dışı tutulduğu gözlenmektedir. Bu şehirlerden sadece örgütlere üye olanlar tehcir kapsamı içine alınmıştır. İç Anadolu ve Doğu Anadolu Ermenilerinden ise, devlet görevinde bulunanlar (doktorlar ve orduda görevli olanlar), yaşlılar, hastalar, çocuklar, protestan ve kotolik mezhebi mensupları ile örgütle alâkası olmayan esnaf Ermeniler tehcir edilmemiştir. Nitekim vilâyetlere gönderilen tebliğde : "*...Daha önce de tebliğ edildiği üzere asker aileleriyle, ihtiyaç nisbetinde sanatkâr, Protestan ve Katolik Ermenilerin sevkedilmemesi hükûmetçe kesin olarak kararlaştırılmıştır*" denmektedir. Tehcir dışında kalanlar hakkında bir rapor yazan Almanya'nın Halep konsolosu da, "*Batı Anadolu'da 27.200, İstanbul ve Edirne'de 164.000, Suriye, Filistin ve Bağdat'ta 13.500 olmak üzere toplam 204.700 kişinin sürgünden muaf tutulduğunu*" bildirmektedir[36]. Ermeni Abeghian ise "*İstanbul ve İzmir Ermenilerinin tehcirin çilesinden uzak kaldığını, sadece entelektüeller, yani kamuoyunda tanınan Ermenilerin şair, yazar, öğretmen, din adamları, doktor, avukat vs. sürgün edildiğini ve yollarda öldürüldüğünü...*" yazmaktadır. Abeghian'ın bahsettiği Ermeniler, muhtemelen 24 Nisan 1915 tarihinde gerçekleştirilen tutuklamalardaki Ermeni örgüt mensubu olanlardır. Zira, bilhassa ordu içindeki doktorların tehcir edilmediği Osmanlı belgelerinde yer almaktadır. Josef Marquart adlı bir İsviçreli ise, tehcirden geri kalan Ermeni nüfusu hakkında 350-450.000 rakamını tahmin ettiğini bildiriyor[37]. Göçe tabi tutulanlar, arabalarla, hayvanlarla,

---

[35] Osmanlı arşiv belgelerine göre tehcir için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, Ankara 2001, s. 74-76.

[36] Denkschrift der Delegation des armenischen Nationalrats über die Lage der Armenier, Als Manuskript gedruckt, s.11. (Lepsius'tan almış. Bericht über..)

[37] *Die Entstehung und Wiederherstellung der armenischen Nation*, Berlin 1920, s.79.

nehirlere yakın olanlar "şahtur" denilen nehir vasıtalarıyla ve trenlerle nakledilmiştir. Bu vasıtaların bulunamadığı yerlerde ise yaya olarak gönderilmişlerdir.

Bizzat sevkiyat güzergâhında görev yapan ve tehcir hareketini izleyen Amerika'nın Mersin konsolosu Edwart I. Nathan, 11 Eylül 1915 tarihli raporunda[38], 30 Ağustos 1915 tarih ve 478 numaralı gönderiyi yazdıktan sonra, kuzeyden buraya daha binlerce Ermeni ulaştığını ve Halep bölgesine transfer edildiğini belirtmektedir. Nathan, Morgenthau'ya gönderdiği raporda, Tarsus'tan Adana'ya kadar bütün güzergâhların Ermenilerle dolu olduğunu ve Adana'dan itibaren bilet alarak trenle seyahat ettiklerini, kalabalık yüzünden sefalet ve çektikleri zahmete karşılık hükûmetin bu işi son derece intizamlı bir şekilde idare etmekte olduğunu, şiddete ve intizamsızlığa yer vermediğini, göçmenlere yeteri kadar bilet sağladığını, muhtaç olanlara yardımda bulunduğunu beyan etmektedir (Bkz. BELGE 9)[39].

NE KADAR ERMENİ TEHCİR EDİLMİŞTİR

Bugün Ermeni diasporasının veya onlara yakın kimselerin yayınlarında bir milyon Ermeninin Osmanlı Devleti tarafından tehcir edildiği iddia edilmektedir. İddia sahiplerinin dayandıkları kaynak, o sırada Anadolu'da tehcir bölgesi dışında görev yapan ve ülkelerine propagandaya dayalı bilgiler gönderen bazı Amerikan konsoloslarıdır. Bu konsolosların raporlarında bir şey dikkati çekiyor ki, o da verilen bilgilerin "duyumlara" dayandığının belirtilmesidir.

Osmanlı arşiv kayıtları ise, tehcir kapsamında olan Ermenilerin sayısını 450.000 civarında vermektedir. Bu sayı Zenop Bezciyan ve Boghos Nubar Paşa tarafından da doğrulanmaktadır. Ermeni delegasyonu başkanı olan Boghos Nubar Paşa, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporunda, 1918 yılı itibariyle

---

[38] US ARCHIVES NARA 867.4016/193: Copy no: 484. Ayr.bkz. Ara Sarafian, *United States official Documents on the Armenian Genocide,* Vol II, The Peripheries, Watertown, Massachusetts 1994, s. 87-88.

[39] Natan'ın, Amerika büyükelçiliğine gönderdiği 478 numaralı raporu, Osmanlı yetkililerince gizlice elde edilmiştir (Bkz. Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiye, 2. Şube, No. 2D/13.

Kafkasya ve İran dahil Ermeni sürgünlerin toplam sayısını 600-700.000 olarak göstermektedir ki, bunların içinden 290 bin olan Kafkas ve İran göçmenleri hariç tutulacak olursa, tehcire tabi tutulanların sayısı 400 binin biraz üzerinde çıkar[40] (Bkz. BELGE 10). Aynı şekilde 25 Kasım 1915'te Konya'dan W. Peet'e Wilfred M. Post'dan gönderilen mektupta da[41] "....*Demiryolu çalışanlarının bildirdiğine ve başka kaynaklara göre Pozantı'dan 500.000 sürgün geçiş yaptı*" denilmektedir. Bu 500 bin rakamını, Hanry Morgenthau günlüğünde, Ermeni protestanlarının vekili Zenop Bezciyan'la olan görüşmesinden şöyle aktarıyor[42].: "*Ermeni protestanlarının vekili Zenop Bezciyan uğradı. Schmavonian kendisini benimle tanıştırdı. Okul arkadaşıymışlar. [İçerilerdeki] şartlar hakkında bana çok şey anlattı. Zor'daki Ermenilerin hallerinden oldukça memnun olduklarını söylemesine şaşırdım; işlerini kurup, hayatlarını kazanmaya başlamışlar bile.... Bana çeşitli kampların nerelerde olduğunu gösteren bir liste verdi ve yarım milyon kişinin buralara nakledildiğini sandığını söyledi. Kış bastırmadan onlara yardım edilmesi gerektiği hususunda ısrarlıydı*".

Nitekim bu konuda, Osmanlıların verdikleri rakamlar da zorunlu göçe tabi tutulanların sayısının buna yakın olduğunu göstermektedir[43] :

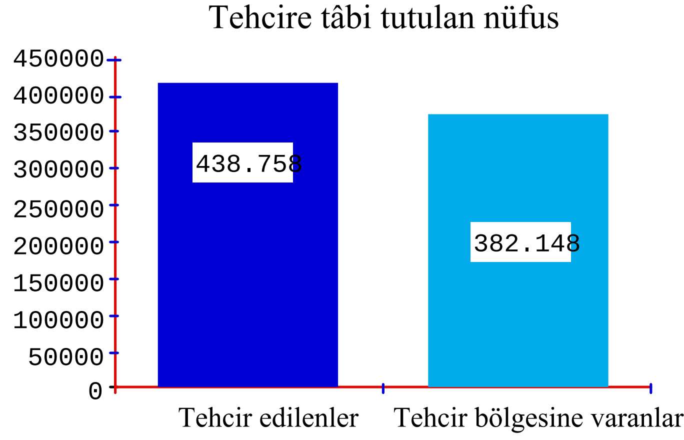
---

[40] Archives des Affaires Etrangères de France, Série Levant, 1918-1928, Sous Série Arménie, Vol. 2, folio 47'den naklen bkz. Bilâl Şimşir, *Les Deportés de Malte et les Allégations Armeniennes*, Ankara 1998, s. 49.

[41] US ARCHIVES NARA 867.4016/251.

[42] Bkz. Heath W. Lowry, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Perde Arkası*, İstanbul 1991, s. 47-48.

[43] Bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Aynı Eser*, s. 74-77.

Yukarıda sayıları verilen, zorunlu göçe tabi tutulanlarla iskân yerlerine ulaşanlar arasındaki fark, tehcir uygulamasının Şubat 1916 tarihi itibariyle durdurulması nedeniyle, büyük oranda göçmenlerin bulundukları vilâyetlere yerleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Yaklaşık 30-40 bin civarında Ermeni göçmen ise hastalıktan ve eşkıya saldırısından kaybedilmiştir.

American Committee for Armenian and Syrian Relief'in, 13 Eylül 1917'de yayınladığı beyannamede, Anadolu'da 500.000, Suriye'de 1.200.000, Kafkasya'da 350.000, İran'da 90.000 olmak üzere toplam 2.140.000 yardıma muhtaç insan bulunduğu beyan edilmektedir. Buna göre, Suriye'deki yardıma muhtaç olanların büyük kısmının Ermeni olması tabiidir ki, 1917'ye ait verilen bu rakamlar doğruysa, Birinci Savaş öncesine ait nüfus istatistiklerinin çok üzerinde bir Ermeni nüfusu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu durumda, hiç Ermeni kaybı olmadığı gibi bir sonuca da ulaşılıyor. Üstelik beyannamede, bu rakamlara Mısır ve Güney Mezopotamya'daki göçmenlerin dahil edilmediği da ifade edilmektedir[44]. Nitekim, Suriye'ye tehcir edilen yaklaşık 500 bin kişinin yanısıra, Doğu Anadolu'da devam eden Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla savaş alanından Kafkasya'ya kendiliğinden göç eden yaklaşık 450-

[44] Near East Foundation Archives, American Committee for Armenian and Syrian Relief Minutes, 1915-1919.

500 bin Ermeni daha bulunmaktadır. Dolayısıyla göç edenlerle sürgün edilenlerin toplamı yaklaşık bir milyona varmaktadır. Yine çeşitli Türk ve Batılı kaynaklarda, sürgün edilmemişlerin sayısı da 400 bin civarında verilmektedir. Bazı Ermeniler de hemen savaş öncesinde ve savaşın başlamasını müteakip, çeşitli yollarla yurtdışına kaçmıştır. Kafkasya'ya göç edenlerle ilgili olarak, çeşitli kaynaklarda yer alan bilgilere dayanarak tarafımızdan hazırlanan aşağıdaki cetveldeki rakamlar, bu konuda bizleri daha iyi aydınlatacaktır. Buna göre :

Rev. Harold Buxton	1915	250.000
G. C. Raynolds	1917	250.000
J.L. Barton	1917	350.000
Hovannisian	1918	500.000
Aharonian	1919	400-500.000
Ermenistan Göçmenler Bakanlığı	1919	324.247
Armenag S. Baronigian	1920	570.000
Near East Relief	1920	350.000
General J. Bagratouni	1921	350.000
Ermeni Delegasyonu	1923	500.000
Joseph C. Crew	1923	450.000
Firidtjof Nansen	1925	420.000

TEHCİR EDİLEN ERMENİLERE NE OLDU

Tehcir edilen Ermenilerle ilgili olarak konsolos raporlarında farklı bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı aldıkları duyumlara dayanarak bir milyon Ermeninin tehcir edildiğini, bunların birçoğunun yollarda açlıktan ve hastalıktan öldüğünü bildirirken[45], fahri konsolos Greg Young gibi bazıları da, Suriye valisinin izniyle kampları dolaşmış ve tehcir edilenlerle ilgili bizzat şahit olduğu olayları rapor etmiştir. Bu raporunda Young, kamplarda hastahaneler kurulmuş olduğunu ve hasta Ermenilerin

[45] Bkz. H.Özdemir, K.Çiçek, Ö. Turan, R. Çalık, Y.Halaçoğlu, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, Ankara 2004, s. 70-71.

tedavi edildiğini yazmaktadır. Osmanlı arşiv kayıtları, Mezapotamya'ya zorunlu iskâna tabi tutulan Ermeniler için, devlet tarafından evler yapılmasını ve ziraat yapabilecekleri yerlere yerleştirilmelerini öngörmektedir. Nitekim Ermeni Protestanlarının vekili Zenop Bezciyan, Amerika büyükelçisi Hanry Morghentau'a, yarım milyon Ermeninin Suriye ve Şehr-i Zor'da yerleştiğini, işlerini kurup, hayatlarını kazanmaya başladıklarını yazmakta ve Osmanlı belgelerinde yer alan tebliğin uygulandığını teyid etmektedir. Hatta Bezciyan Morghentau'a kampların listesini vermiştir[46]. Amerikanın Halep Konsolosu Jackson ise, yine Amerikan yardım kuruluşu Near East Relief aracılığıyla Suriye ve Şehr-i Zor'da bulunan 500 bin göçmenden 486 binine yardım yapıldığını, 8 Şubat 1916 tarihinde büyükelçi Hanry Morghentau'a gönderdiği raporunda bildirmektedir (Bkz. BELGE 11). Bu raporda verilen rakamlar, tehcirin henüz sona erdiği 3 Şubat 1916 tarihini taşıması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Zira Ermenilerin katliam iddiaları, tehcirin yapıldığı Mayıs-Aralık 1915 tarihine odaklanmaktadır. Aynı rakamlar Near East Relief'den Dr. J. K. Marden tarafından da teyid edilmektedir[47].

Suriye'ye nakledilen Ermenilerden bazıları, bir yolunu bularak Mısır'a, bir miktarı da deniz yoluyla Amerika ve diğer ülkelere göç etmişlerdir. Ancak göçmenlerin büyük kısmı savaşın bitiminden sonra, 18 Aralık 1918'de, Osmanlı Devleti tarafından çıkarılan geri dönüş kararnamesiyle evlerine dönmüştür. Geri dönenlerin tüm ihtiyaçları (yiyecek, para v.s) devlet tarafından karşılanmış, vergi borçları affedilmiştir. Bununla ilgili olarak Ermeni Patrikhanesinin hazırladığı bir çizelge Amerikan arşivinde bulunmaktadır (Bkz. BELGE 12)[48]. Bu belgede toplam 644.900 kişinin evlerine

---

[46] Heath W. Lowry, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde arkası*, İstanbul 1991, s. 47-48.

[47] RG 84 Box 19, No: 414. J.B. Jackson'dan Mr. L. R. Fowle'a, 14 Haziran 1917.

[48] Bu belge çeşitli tasniflerde yer almaktadır. Bkz. US ARCHIVES NARA, Mikrofilm No. T 1192, Roll 8; Department of State Papers..., 86oJ.5811: George R. Montgomery'den Mr. Warren D. Robbins'e, April 26, 1921; T1192 R2. 860J/395. Acting High Commissioner Dulles'dan Dışişleri Bakanı'na.

döndüğü belirtilmektedir. Buna benzer bir istatistik de İngiltere Karadeniz Ordusu İstihbarat biriminin Savaş Kabinesi'ne sunduğu raporda yer almaktadır. İngiliz Arşivi'nde bulunan bu belgede, Anadolu'daki bazı şehirlerin 1914 nüfusu ile, aynı şehirlerin 1919 nüfusları bir cetvel halinde sunulmuştur (Bkz. BELGE 13)[49]. 1919 yılına ait Erzurum nüfusunun yer almadığı bu cetvelde verilen rakamlar, Ermenilerin iddia edildiği şekilde büyük kayıplar vermediğini gösteriyor :

	1914	**Kasım 1919**
Edirne	84.100	19.500
Antalya	630	400
Ankara	54.000	80.000
Aydın	20.700	21.000
Trabzon	40.200	58.000
Bursa	61.200	65.000
Kayseri	52.200	50.000
Konya	13.200	12.000
Kastamonu	9.000	13.000
Sivas	151.700	162.000
Adana	57.700	72.000
Balıkesir	8.700	9.000
İstanbul	84.100	83.000
Erzurum	136.000	-
İzmir	-	14.000
TOPLAM	**773.430**	**658.900**

Halbuki İngiliz Dışişleri Bakanlığı İstihbarat ve Propaganda Dairesi'nde görevlendirilen Mavi Kitap (Blue Book) yazarı Arnold

[49] 1914 rakamları içinde gösterilen 136.000 Ermeni nüfuslu Erzurum, muhtemelen 1918'de savaş alanı olması dolayısıyla 1919 nüfusu belirtilmemiştir. Bu sebeple de cetvelde yer almamıştır. Bu nüfus da eklendiğinde nüfus, diğer Anadolu şehirleri hariç 794.900'e ulaşmaktadır (Bkz. UK Archives, WO 158/933, No. 5796, I, p.3).

Toynbee (Bkz. BELGE 14), bu görevdeyken hazırladığı kitapta 600 bin Ermeni'nin öldürüldüğünü ileri sürmüştür. Evlerine dönmeyen pek çok Ermeni de başka ülkelere göç etmiştir. Yaptığımız araştırmalar, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki Ermeni nüfusu ile ilgili incelemede bulunanların veya Ermeni nüfusu hakkında yorum yapanların, bu göç edenleri de ölenler sınıfına dahil ettiklerini ve kayıp sayısını arttırdıklarını ortaya koymaktadır. Zira belgeler, yerlerine dönmeyenlerden büyük bir çoğunluğun Ortadoğu ülkeleri, Rusya, Amerika, Fransa, Güney Amerika ülkeleri ile Avustralya, Hindistan ve İran'a göç ettiklerini ortaya koymaktadır. Denizaşırı ülkelere göç edenlerin büyük bir kısmı geri dönmemiş ve göç ettikleri ülkelere yerleşmişlerdir. Ortadoğu dışındaki ülkelere olan göçler deniz yoluyla gerçekleşmiş olması dolayısıyla, meselâ Amerika'ya olan göçlerle ilgili olarak o tarihteki gemi yolcu listelerine bakmak bize bu konuda yeterli bilgi vermektedir (Bkz. BELGE 15). Nitekim 1899'dan 1925'e kadar ABD resmî kayıtlarına göre toplam 76.605 Ermeni'nin ABD'ye kabul edildiği gözlemlenmektedir[50].

Dünya'daki mülteci Ermenilerin tespiti ve yardıma muhtaç olanlara bütçe ayırmak amacıyla İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği ile Near East Relief Society adlı Amerikan yardım kuruluşu tarafından 1921 yılında dünya genelinde yapılan nüfus araştırmasında, dünyada var olduğu tespit edilen toplam 3.004.000 Ermeni'den, 1.193.873'ünün Osmanlı Ermenisi olduğu ortaya çıkmıştır (Bkz. BELGE 16)[51].

ERMENİ KAYIPLARI NE KADARDIR

6 Ekim 1915 tarihinde İngiliz Lordlar Kamarası oturumunda Ermeni mültecilerin durumu görüşülürken, Kafkasya ve Urmiye bölgesine Ermeni, Keldani ve diğer mültecilerin akın ettikleri, Malazgirt ve Van'dan gelen çok büyük sayıda mültecinin Eçmiyazin ve Erivan'ın farklı yerlerine vardıkları, 160.000

[50] Annual Report of the Commissioner General of Immigration to the Sec of Labor, Government Printing Office, beginning 1895-1932.

[51] US ARCHIVES NARA 867.4016/816 Jan 10,1923.

kadarının Iğdır ve Eçmiyazin yönüne geçtikleri, hastalıktan ve açlıktan dolayı durumlarının çok kötü olduğu ve günde yüz kişinin öldüğü, Ağrı Dağı'nın ötesindeki 9.000 mültecinin de diğerlerinden daha iyi bir vaziyette bulunmadığı açıklanmıştır[52]. Bilindiği üzere bu bölgeler tehcir kapsamı dışında olup, buradaki göçler Rus-Osmanlı savaşı dolayısıyla kendiliğinden meydana gelmiştir.

Ermeni kayıplarıyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi belgelerinde, bazı eşkıya gruplarının saldırısı sonucu, 6.500-7.000 Ermeninin öldürüldüğü kayıtlıdır. Kafilelere yapılan saldırılar üzerine hükûmetin valiliklere yeniden uyarı göndererek kafilelere imkân nispetinde güvenlik gücü verilip zaptiye gözetiminde seyahat ettirilmelerinin sağlanması, kafilelere yapılacak saldırılardan vilâyet yöneticilerinin sorumlu tutulacağı, aksi yönde hareket edeceklerin şiddetle cezalandırılacakları bildirilmiştir. Nitekim bu türden ihmalleri önlemek için tahkikat komisyonları kurulmuş ve ihmali görülenlerle, kafilelere saldıranlar hakkında hukuki işlem yapılmış ve birçoğu mahkum edilmiştir.

Ermeni kafilelerine yapılan saldırılar sonucu hayatını kaybedenlere ilâve olarak, savaş ortamında imparatorlukta çekilen yiyecek sıkıntısı, taşıma araçlarının asker sevkinde ve ordunun mühimmat ihtiyacında kullanılması ve bu yüzden göçmenlere yeterli sayıda taşıma aracı verilememesi, en kötüsü de zorunlu göç sırasında hemen bütün dünyada başgösteren ve sadece Ermenileri değil, müslümanları da kırıp geçiren bulaşıcı hastalıklar da ölümlere sebep olmuştur[53]. Bu şekilde zorunlu göç sırasındaki kayıpları dahil Anadolu'daki Ermeniler, savaşın devam ettiği dört yıl içinde bulaşıcı hastalıklardan yaklaşık yüz bin civarında kayıp vermiştir. Zorunlu göçün dışında kalan, yani Osmanlı Devleti tarafından sürgün edilmediği halde savaş nedeniyle Kafkasya'ya

---

[52] UK ARCHIVES FO 371/2488, No. 143153; Konsolos P. Stevens'ten Dışişlerine, 16 Eylül 1915, Batum.

[53] Birinci Dünya Savaşı'nda salgınların Osmanlı Devleti ve çeşitli ülkelerdeki etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918*, TTK Yayını, Ankara 2005.

korkularından göç edenlerden ise, çeşitli kaynaklara göre, 200 binin üzerinde kayıp meydana gelmiştir[54]. Böylece Anadolu ve Kafkasya'da Ermeni kayıpları toplam yaklaşık 300 bin civarındadır. Bu rakam çok yüksek görülebilir. Fakat savaş şartlarında Batı ülkelerinde bile salgınların sebep olduğu ölümler daha fazladır. Meselâ sadece Osmanlı ordusunun dört yıl içindeki kaybı yaklaşık 402 bindir. Aynı nedenden 1918 yılında İtalya 274 bin, Almanya 187 bin, İngiltere 112 bin, Fransa 91 bin, Hollanda 17 bin, İsveç 27 bin ve İspanya 147 binin üzerinde insanını kaybetmiştir[55].

NEDEN SOYKIRIM DEĞİL

Soykırım (genoside), 9 Aralık 1948 tarihli "Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi"nde aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır :

1. Ulusal, ırksal ya da dinsel bir grubun, toptan veya bir bölümünü yok etme niyetiyle, bir grubun üyelerini öldürmek,
2. Bir grubun üyelerine bedensel-ruhsal ağır zarar vermek,
3. Bir grubun yaşamının fiziki çöküşünü sağlayacak ortamı hazırlamak,
4. Bir grubun çocuk sahibi olmasını engellemek,
5. Bir grubun çocuklarının zorla bir başka gruba verilmesini sağlamak.

Osmanlı Devleti'nin Ermenileri ihraç kararının ve uygulamasının, yukarıda tanımı yapılan "soykırım"a uyup uymadığını değerlendirmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti, Batılı ülkelerin Ermenilerin topluca katledilecekleri iddialarına karşı 27 Mayıs 1915'te şöyle bir açıklamada bulunmuştu[56]: *"Ermeniler hakkında hükûmetçe alınan tedbirler, sırf memleketin âsâyiş ve inzibatını temin ve muhafaza mecburiyetine müstenittir. Ermeni unsuruna karşı Hükûmetin*

---

54 Bkz. Justin McCarthy, *Muslims and Minorities, The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York University Press, 1983, s.129-130.

55 Bkz. H.Özdemir, K.Çiçek, Ö. Turan, R. Çalık, Y.Halaçoğlu, *Aynı Eser*, s. 98-99.

56 BOA, DH. ŞFR., no. 53/4.

imhakâr bir siyaset takibetmediği, şimdilik tarafsız bir vaziyette kaldıkları görülen Katolik ve Protestanlara dokunmamış olması göstermektedir..."

1915'te meydana gelen iskân uygulamaları ve bu uygulama sırasında meydana gelen olaylar, yukarıdaki tanıma göre bir soykırım olarak adlandırılabilir mi ? Bu sorunun cevabını vermek için İkinci Dünya Savaşı sonrasında Nazi Almanyasının Yahudilere uyguladığı toplu imha hareketiyle, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere tehcir uygulamasını karşılaştırmak bizleri doğru sonuca götürecektir. Osmanlı Devleti ihraç ettiği Ermenilere nasıl bir uygulama yapmıştır ? :

1- Osmanlı Devleti, Nazilerin aksine, topraklarında yaşayan Ermenilerin belli bir coğrafyadakilerini nakletmiştir. Nakil, Osmanlı Devleti'ne karşı silaha sarılan Ermeni gruplarını ve onlara lojistik destek verenleri kapsamaktadır (Bkz. Harita 1).

2- Nakledilenler yine Osmanlı sınırları içinde yer alan bir coğrafyaya göç ettirilmiş, göçe tabi tutulanlara, Nazilerin evlere baskın yaparak yaka-paça toplama kamplarına sevk uygulamalarının aksine, göç hazırlığı yapmaları için bir hafta ile 15 gün arasında süre verilmiştir.

3- Göçen Ermenilerin tüm ihtiyaçları (yiyecek, sağlık, bilet temini v.s.) devlet tarafından "Muhacirîn tahsisatı"ndan karşılanmış, bir şehir ve kasabada yaşayan Ermenilerin tümü sürgüne gönderilmemiş, hastalar, yetimler, katolik ve protestan mezhebi mensuplarıyla, zanaat sahipleri ve orduda görev yapanlar tehcir kapsamı dışında tutulmuştur.

4- Göçe tabi tutulanlar, Nazilerin toplama kamplarının aksine, gittikleri yerlerde, devlet tarafından evler yapılması, hayatlarını devam ettirebilmeleri için yerleştirildikleri yerlerin ziraate elverişli olması ve göçmenlerin geldikleri vilâyetlerin belirlenerek, nüfus kayıtlarının çıkarılması karar altına alınmıştır.

5- Nazi kamplarının aksine, hasta göçmenler için kamplarda hastahaneler kurulmuş, göçmenlerin sağlık sorunları ile ilgili olarak çeşitli ülkelerin sağlık ekiplerine kamplarda görev yapmaları için izin verilmiştir. Konsolos raporlarına göre, bu yabancı sağlık mensuplarından bazıları bulaşıcı hastalık nedeniyle ölmüştür.

6- Kimsesiz çocuklar ve yetimler, yetimhanelere ve bazı zengin ailelerin yanına yerleştirilmiş, 1919 yılında geri dönüş izni verilince bu çocuklar yakın akrabalarına teslim edilmiştir.

7- Aşiretlere ve sivil halkın saldırısına karşı kafileleri korumak üzere jandarma görevlendirilmiş, suiistimalde bulunan görevli ve halktan kimseler mahkeme edilerek cezalandırılmıştır.

8- Zorunlu göçten kurtulmak için müslümanlığı kabul ettiğini söyleyenler de göç ettirilmiş, fakat bir müslümanla evlenmiş kadınlar göçten muaf tutulmuştur. Bu gibilere, savaş sonrasında çıkarılan bir yasa ile, istedikleri takdirde eski dinlerine dönebilme imkânı tanınmıştır.

9- Savaş, kuraklık, çekirge istilâsı, seferberlikten dolayı iş yapabilecek hemen bütün erkeklerin silah altına alınması gibi nedenlerle, tarladaki mahsulün kaldırılamamasının bir sonucu olarak ortaya çıkan yiyecek sıkıntısından dolayı, başta Amerika olmak üzere çeşitli devletlerin yardım kuruluşlarının yardım talepleri kabul edilmiş, bunlar tarafından Suriye'deki Ermenilere yardım edilmiştir (Bkz. BELGE 11).

10- Savaşın sona ermesiyle birlikte, devlet tarafından çıkarılan "geri dönüş kanunu" ile göçmenlerin evlerine dönmeleri sağlanmış, Ermeni Patrikhanesi'nin tespitlerine göre 644.900 Ermeni geri dönmüştür (Bkz. BELGE 12).

Evet. Yukarıda bahsedilen Belge 11'i dikkatlice okumamız halinde, zorunlu göçün henüz sona erdiği 3 Şubat 1915 tarihi itibariyle Suriye'de 500 bin Ermeni göçmenin mevcut olduğunu görüyoruz. Bu rakam, aslında bir milyon Ermeninin göç sırasında öldüğünü rapor eden bütün konsolos raporlarını yalanladığı gibi, Osmanlı Devleti'nin, muhtaç göçmenlere yardım için uluslararası kuruluşlara kamp kapılarını açtığını, dolayısıyla sadece Suriye'de 486 bin kişiye yardım edilmesine izin vermek suretiyle, Ermenileri imha düşüncesinde olmadığını ispat ediyor. Buna bağlı olarak, göç bölgelerindeki Ermenilerin belli bir kesiminin zorunlu göç kapsamına alınması, diğerlerinin evlerinde bırakılması, "etnik temizlik" veya "soykırım" iddialarını tümüyle ortadan kaldırıyor. Nitekim özellikle ülkenin İstanbul, Bursa, Kütahya, Edirne gibi savaş mühimmatının sevkedildiği bölgelerin dışında bulunan

şehirlerinden, terör mensupları hariç, kimsenin zorunlu göçe tabi tutulmadığı yabancı ve Osmanlı belgelerinde yer alıyor. Ayrıca göç kapsamındakilerin topluca imha edilmesi gibi bir art niyetin olmadığını, göç edeceklere hazırlanmaları için süre verilmesi de gösteriyor. Hele hele göçe tabi tutulanların, gittikleri yerlerde, geldikleri şehirler de belirtilmek suretiyle, nüfus defterlerine kaydedilmelerinin emredilmesi, hayatlarını devam ettirebilmeleri için ziraate uygun bölgelere yerleştirilmelerinin istenmesi, imha düşüncesiyle bağdaşmıyor.

Bütün bu saydıklarımızla, Nazi Almanyası'nda Yahudilere uygulanananlar arasında hiçbir benzerlik bulunmamaktadır. Bu durumda 1915'te cereyan eden olayların soykırım olarak tanımlanması mümkün değildir. Nitekim soykırım olduğunu iddia edenler, bugüne kadar "soykırım"ı ispat edecek bir belge sunamamışlardır. Tezlerini kuvvetlendirebilmek için, Talat Paşa'ya atfedilen sahte telgraflar ortaya atmışlardır. Ancak bu telgraflar üzerinde yapılan incelemede, telgraflar üzerinde Osmanlı bürokrasisinin mutad işlem kayıtlarının bulunmadığı, telgrafın gönderildiği iddia edilen valinin, o tarihte o vilâyette valilik yapmadığı, her Osmanlı belgesinin en üstünde yer alan besmeleye farklı şekilde yer verildiği ve en önemlisi de Talat Paşa'nın imzasının sahte olduğu ortaya çıkmıştır[57].

Soykırım iddiasında bulunanların en önemli açıklarından biri de, 1915'ten itibaren öldürüldüğü iddia edilen Ermenilerin sayısının sürekli yükseltildiğidir. 600 binlerden başlayan rakamlar, günümüzde 1,5 milyona çıkarılmıştır. Halbuki, o tarihlerde yabancı devletlerce yapılan nüfus tespitlerinde, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin toplam nüfusu ortalama 1,5 milyon olarak gösterilmekte, hattâ Ermeni Patrikhanesi bile 1,915,000 rakamını vermekteydi[58]. Nitekim güvenilir olarak bulunan Patrik Malachia

---

[57] Bkz. Şinasi Orel-Süreyya Yüce, *Ermenilerce Talât Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, TTK Yayını, Ankara 1983.

[58] Raymond H. Kévorkian et Paul Paboudjian, *Les Arméniens dans L'Empire Ottoman à la veille du génocide*, (Paris, 1992), chapter IV'ten aktaran: Justin McCarthy, *Population History of the Middle East and Balkans,* (İstanbul, ISIS Press, 2002), s. 293.

Ormanian da Ermeni nüfusunu 1,895,400 olarak vermektedir[59]. Bu durumda ancak 400 bin Osmanlı Ermenisinin hayatta kalması gerekirdi. Aşağıdaki cetvelde, çeşitli kaynaklarda belirlenen Ermeni nüfusu görülmektedir[60] :

Kaynağın Yılı	Yazarı	Osmanlı Ermenileri
1892	Vital Cuinet	1.475.011
1896	Felix Weber	1.000.000
1901	H. F. B. Lynch	1.325.246
1901	Lodovic de Constenson	1.383.779
1910	Encyclopedia Britannica	1.500.000
1913	Ermeni Patrikhanesi	1.915.651
1913	Lodovic de Constenson	1.400.000
1914	Daniel Panzac	1.5-1.600.000
1914	Justin McCarthy	1.698.303
1914	Osmanlı nüfus sayımı	1.229.007
1914	Stanford J. Shaw	1.294.851
1914	David Magie	1.479.000
1919	Dr. Lepsius	1.500.000
1923	Claire Price	1.500.000
1923	E. Alexander Powell	1.500.000

Oysa ki, 1919 yılı itibariyle, Osmanlı topraklarından diğer ülkelere gerçekleşen göçlere rağmen, Amerikan arşiv belgelerinde bulunan ve Ermeni Patrikhanesi'nce, diğer ülkelere göçenler hariç, sadece Anadolu'daki evlerine geri dönenler 644,900 olarak verilmekte, bütün dünyadaki Osmanlı Ermenilerinin sayısı ise 1,200,000 olarak gösterilmektedir. Bu durumda 1,5 milyon Ermeninin öldüğünü iddia edenlere şu soru sorulabilir. Ölen

[59] Bkz. US ARCHIVES NARA, Inquiry Report No. 90. s. 56.

[60] Bkz. H.Özdemir, K.Çiçek, Ö. Turan, R. Çalık, Y.Halaçoğlu, *Aynı Eser*, s. 51-52.

Ermenilerin toplu mezarları nerededir ? Zira her bir toplu mezarda 500 kişi olsa, 3,000 toplu mezar olması gerekirdi ki, Anadolu'nun her kazma vurulan yerinden toplu mezar çıkardı.

Son olarak, savaşın sone ermesinden ve İstanbul'un İtilâf devletlerinin eline geçmesinden sonra, katliam iddialarına karşı Osmanlı Devleti, dört tarafsız ülkeye resmen başvurarak konuyu araştırmak için ikişer hukukçu talep etmiştir. İyi niyetle yapılmış bu talep, başvuru yapılan İspanya, Hollanda, Danimarka ve İsveç tarafından reddedilmiştir. Aslında bu durum, o dönemde dahi sorunun siyasî olduğunu ve çözümünün istenmediğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

NE YAPMAK GEREKİYOR

Uzun yıllar Ermeni Diasporasının yürüttüğü etkin propaganda nedeniyle, bugün dünyada geniş bir kitle, Ermeni soykırım iddialarını benimsemektedir. Türkiye'de yapılan araştırmalar ve buna bağlı olarak sürdürülen bilgilendirme çalışmaları, gerek aydın kesim, gerekse kamuoyununda olması gereken bir düzeyde değildir. Özellikle AB'nin Türkiye'ye tarih vermesiyle başlayan baskılar, Ermeni soykırım iddialarını Türkiye'nin gündemine taşımış ve Türk Tarih Kurumu'nun gerçekleştirdiği yabancı arşivlerdeki araştırmaların sonuçları, belli bir ölçüde, iddiaların geçersizliği konusunda, somut delillerin kamuoyuna sunulmasını sağlamıştır. Buna karşılık dünya kamuoyunun, yıllardır sürdürülen Ermeni diasporasının propagandası sonucunda, "soykırım yapıldığını" kabul etmesi ve hattâ bazı ülkelerin tarih ders kitaplarına soykırımının girmiş olması, gelecekte daha geniş kitlenin, karşımızda yer almasına yol açacaktır. Ermenilerle bilimsel alanda kurulmak istenen dialog da, özellikle Ermenilerin bilimsel tartışmayı kabul etmemesi nedeniyle gerçekleşememekte, durum her geçen gün daha da vahim hale gelmektedir. Meselâ 2004 yılında merkezi Viyana'da bulunan Viyana Ermeni-Türk Platformu'nun her iki ülke bilim adamlarını bir araya getirme teşebbüsü, Temmuz 2004'te 100'er belge değişimi gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, Ermeni tarafının, muhtemelen Türk tarafınca verilen dosyanın Ermeni iddialarını çürütecek nitelikte olması dolayısıyla, toplantıdan son anda vazgeçmesi üzerine başarısızlıkla neticelenmiştir. Keza aynı şekilde, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Sayın Erdoğan'ın, her iki ülke tarihçileri tarafından konunun araştırılması teklifi de Ermenilerce reddedilmiştir. Bu durum göstermektedir ki Ermeniler, bilimsel platformda sorunun tartışılmasını, ellerinde iddialarını kanıtlayabilecek delileri olmadığı

için kabul etmemektedirler. Bu durumda yeni yöntemler belirlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Yaptığımız araştırmalarda, yukarıda da bir kısmı açıklandığı gibi Osmanlı yönetimi, günümüzdeki tabiriyle soykırım olarak kabul edilebilecek hiçbir uygulamada bulunmamıştır. Esasen tehcirin, hukuken 1948 öncesini kapsamamasının ötesinde, bu tarihte esas anlamını bulan Yahudi soykırımıyla da hiçbir benzer yanı bulunmamaktadır. Ayrıca Ermeniler dahil, hiç kimsenin soykırım olduğunu ortaya koyabilecek bir belgesi de yoktur. Zaten bugüne kadar böyle bir belgenin yayınlanmamış olması da bunu göstermektedir. Buna karşılık Osmanlı Arşivi'nce yayınlanan belgelerde, asıl Türklerin katliama uğradıkları ortaya çıkmaktadır. Bu durum, yabancı arşivlerdeki nüfus istatistikleri ile de teyid edilmektedir. Bu istatistiklerdeki 1914 nüfusu ile 1919 sonrası nüfusu karşılaştırıldığında, Türk veya müslüman nüfusta büyük bir azalma görülmektedir. Buna karşılık 1,5 milyon Ermeninin öldürüldüğü iddiaları, bu nüfus istatistikleriyle gülünç hale gelmektedir. Zira hemen bütün istatistikler Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki toplam nüfusunu ortalama 1,5 milyon olarak tespit etmektedir ve savaş sonrasında bu nüfusun en az 1.200,000'i halen yaşamaktadır.

Bütün bunlara karşılık şurası muhakkaktır ki, bilimsel çalışmaların geçerlik kazanabilmesi için, siyasî otoritelerin desteklerine ve girişimde bulunmalarına ihtiyaç vardır. Zira artık propaganda yöntemiyle dünyayı ikna etmemiz mümkün görünmemektedir. Bu nedenle dünyayı şaşırtacak bir çıkış yapılması, bugüne kadar Ermenilerce kazanılan dünya kamuoyunu düşünmeye sevkedecektir. Meselâ siyasî, hukukî ve diplomasi açısından iyi bir değerlendirme yapılıp strateji belirlendikten sonra, TBMM'nin doğrudan Birleşmiş Milletler veya uygun görülecek uluslararası bir kuruluşa, taraf ülkelerin bilim adamlarından (Türk, Ermeni, Fransız, İngiliz, Amerikalı, Rus ve Alman) oluşacak bir komisyon kurulması ve konunun, ilgili tüm arşivlerin de açılarak bu komisyonca incelenmesi teklif edilebilir. Teklifte, bilhassa, olayların 1915'te, yani Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından önce meydana geldiği, dolayısıyla devlet olarak iddiaların

muhatabının Türkiye olamayacağı, ancak o tarihlerde gerçekleşen olayların sadece insanî boyutlarda Türkiye'yi ilgilendirdiği, yapılacak araştırmanın, dayanaksız iddialarla bir toplumu karalamaya çalışan ve bu yüzden haksız olarak siyasî baskılara maruz kalan taraf olarak istendiği vurgulanabilir. Böyle bir teklifin muhtemelen %100'e yakın bir ihtimalle reddedilmesi söz konusudur. Zira arşivlerin açılması, başta Fransa olmak üzere, pek çok devletin Ermeni sorunundaki vebalini, onlarla gizli anlaşmalarını, yönlendirmelerini, silah yardımlarını ve hattâ Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri politikalarda Ermenileri kendi çıkarlarına nasıl âlet ettiklerini de ortaya çıkaracaktır. Teklifin reddi halinde Türkiye, konunun artık gündeminden çıktığını ve bundan böyle hiçbir şekilde bu tür iddialara muhatap olmayacağını açıklayabilir. Teklifin kabul edilmesi durumunda ise, bugüne kadar çeşitli parlamentolarca onaylanmış "soykırım" suçlamaları, dolaylı olarak reddedilmiş olacaktır. Araştırmalardan çıkacak sonuç ise, her iki tarafın, savaş ortamı içinde birbirlerini katlettikleri, devlet tarafından plânlanmış bir katliamın olmadığı, hukukî boyutta olayların soykırım olarak adlandırılmaması gerektiği, 1915'te Ermenilerin ve Türklerin başlarına gelenlerden dolayı üzüntü duyulduğu vurgulanabilir.

BİBLİYOGRAFYA

A) ARŞİV KAYNAKLARI

1- Amerikan Arşivleri (US ARCHIVES) :

NARA 867.4016/193: Copy no: 484; NARA 867.4016/816 Jan 10,1923; NARA, Mikrofilm No. T 1192, Roll 8; NARA, T 1192 R2. 860J/395; NARA 867.4016/251; NARA, Inquiry Report No. 90. s. 56; RG 84 Box 19. No: 414. J.B. Jackson'dan Mr. L. R. Fowle'a. 14 Haziran 1917-; Department of State Papers..., 86oJ.5811; Near East Foundation Archives, American Committee for Armenian and Syrian Relief Minutes, 1915-1919; Annual Report of the Commissioner General of Immigration to the Sec of Labor, Government Printing Office, beginning 1895-1932; *The New Near East*, Vol.6, Nu.7, Genel Nu. 31, 23 Ocak 1920, s.28.

2- İngiltere Arşivi (UK ARCHIVES) :

FO 371/2484/46942, No. 22083; FO 371/2146, No. 70404 (Chcethem'den Sir Edward Grey'e, 12 Kasım 1914, Kahire); FO 371/2484, No. 22083 (Rus Büyükelçisinden İngiliz Dışişlerine 15 Şubat 1915 tarihli memorandum); FO 371/2485, No. 115866 (Albay Mark Sykes'ten Sir John Maxwell'e mektup, 3 Ağustos 1915, Kahire); WO 157/691/9 (İngiliz Karargâhı Askeri İstihbarat Bülteni, 5 Mayıs 1915, Kahire); FO 608/78, (75631), No. 869 (Amiral Carthorpe Şifre telgraf, 20 Mayıs 1919); FO 608/78, No. 1094 (Amiral Carthorpe Şifre telgraf, 21 Mayıs 1919); FO 371/2488, No. 143153 (Konsolos P. Stevens'ten Dışişlerine, 16 Eylül 1915, Batum); WO 158/933, No. 5796, I, p.3.

3- Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi :

1 A, Türkei 183, Bd. 36, No. 7117, R. 14085; 1 A Türkei 183, Armenien Bd. 37, No. 7122, R. 14086, No. 3898; A Armenien, Türkei 183, R. 14093, Bd. 44-45; KA AOK NA 1915 K 3528 (15 Juli 1915, AO VI p. 4624.

4- Fransa Arşivi (Archives de France) :

Turquie/Vol. 862, 863; Turquie/Vol. 870/ Syrie-Palestine; Turquie/Vol. 848-850, 8 Mart 1915; Archives des Affaires Etrangères de France, Série Levant, 1918-1928, Sous Série Arménie, Vol. 2, folio 47

5- Osmanlı Arşivi :

DH, ŞFR., nr. 52/96-97-98; DH, ŞFR, nr. 52/102; DH, ŞFR., nr. 55/292; DH, ŞFR., nr. 53/4; DH, Emniyet-i Umûmiye, 2. Şube, No. 2D/13.

B) ARAŞTIRMALAR

ATBD, Ekim 1985, Sayı 85, belge 2003, 2005.

ATBD, Nisan 1987, Sayı 86, belge 2051.

ATILGAN, İnanç-, *Das Kriegsjahr 1915 : Reaktion Österreich-Ungarns auf die Umsiedlung der Armenier innerhalb des Osmanischen Reiches anhand von Primaerquellen*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie aus der Studienrichtung Geschichte eingereicht an der Geistesund Kulturwissenschaftlichen Fakultaet der Universitaet Wien, Wien 2003.

Die Entstehung und Wiederherstellung der armenischen Nation, Berlin 1920.

DİLAN, Hasan-, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları, 1914-1918*, Cilt I, Ankara 2005.

GÖYÜNÇ, Nejat-, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983.

—————, "Türk Ermeni İlişkileri ve Ermeni Soykırımı İddiaları", *Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri*, Bursa 2000, s. 10.

GÜRÜN, Kâmuran-, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983.

HALAÇOĞLU, Yusuf-, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, Ankara 2001.

KÉVORKIAN, R.H.-PABOUDJIAN, P.-, *Les Arméniens dans L'Empire Ottoman à la veille du génocide*, Paris, 1992.

KÜÇÜK, Cevdet-, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı(1878-1897),* İstanbul 1986

KURAN, Ercüment-, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)", *Tarih Boyunca Türk Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu,* Ankara 1985, s. 21.

LOWRY, Heath W.-, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öykü's'nün Perde Arkası*, İstanbul 1991.

McCARTHY, Justin-, *Population History of the Middle East and Balkans,* İstanbul, ISIS Press, 2002.

——————————, *Muslims and Minorities, The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, (New York University Press, 1983).

Orel, Ş.- Yüce, S.-, *Ermenilerce Talât Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, TTK Yayını, Ankara 1983.

ÖZDEMİR, Hikmet-, *Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918*, TTK Yayını, Ankara 2005.

ÖZDEMİR, H., Çiçek, K., Turan, Ö., Çalık, R., Halaçoğlu, Y.-, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, Ankara 2004.

POMİANKOWSKİ, Joseph-, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches. Erinnerungen an der Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*, Zürich, Leipzig, Wien 1928.

SARAFIAN, Ara-, *United States official Documents on the Armenian Genocide, Vol II, The Peripheries*, Watertown, Massachusetts 1994.

ŞİMŞİR, Bilal-, *Les Deportés de Malte et les Allégations Armeniennes*, Ankara 1998.

URAS, Esat-, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1976.

B E L G E L E R

BELGE 1

RUS ORDUSUNDAKİ ERMENİLER

Délégation Nationale Arménienne

... 30 Novembre

E 311 1

SOUS-DIR... 3 - DEC 1918

Monsieur le Ministre,

J'ai l'honneur, au nom de la Délégation Nationale Arménienne, de soumettre à Votre Excellence la déclaration ci-dessous en lui rappellant:

Que les Arméniens, dès le début de la guerre, ont été des belligérants de facto, comme vous avez bien voulu le reconnaitre vous-même, puisqu'au prix des sacrifices les plus lourds et des souffrances endurées pour leur attachement inébranlable à la cause de l'Entente, ils ont combattu aux côtés des Alliés sur tous les fronts:

En France, par leurs Volontaires enrôlés dès les premiers jours dans la Légion Etrangère, où ils se sont couverts de gloire sous le drapeau Français;

En Palestine et en Syrie, où les Volontaires Arméniens, recrutés par la Délégation Nationale à la demande même du Gouvernement de la République, ont formé plus de la moitié du contingent français et ont pris une grande part à la victoire du Général Allenby, ainsi que ce dernier et leurs Chefs français l'ont officiellement déclaré;

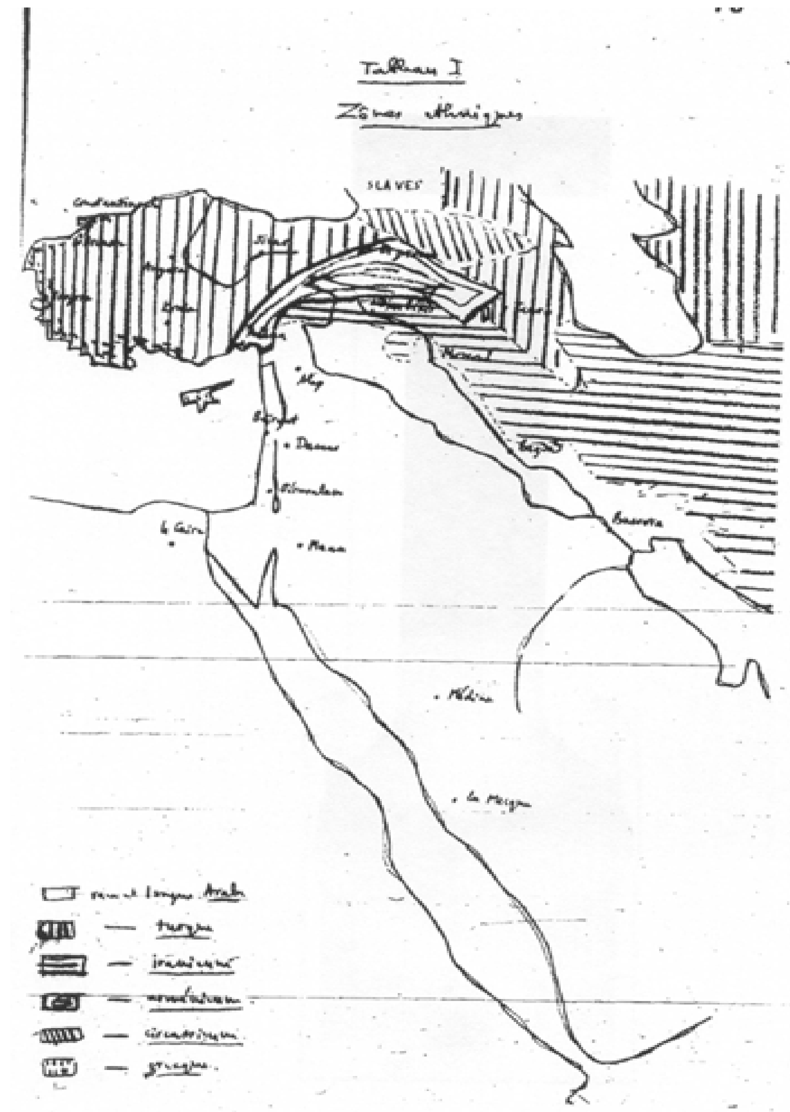
Au Caucase où, sans parler des 150.000 Arméniens dans l'Armée Impériale Russe, plus de 40. 00 de leurs Volontaires ont contribué à la libération d'une partie des vilayets arméniens et où, sous le commandement de leurs Chefs Antranik et Nazarbékoff, ils ont seuls de tous les peuples du

Son Excellence
Monsieur S. Pichon
Ministre des Affaires Etrangères
PARIS.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, la nouvelle assurance de ma plus haute considération.

Le Président.

BELGE 2
FRANSIZLARIN ANADOLU PLÂNLARI

BELGE 3
MUSA DAĞI ERMENİLERİ VE FRANSIZLAR

MINISTÈRE
DES
AFFAIRES ÉTRANGÈRES

Déchiffrement

N° 214

Télégramme

DUPLICATA

90

(E) A 394 2

Le Caire 10 septembre 1915

16 h 30 reçu 16.45

A djebel - Moussa dans le sud ainsi que golfe d'Alexandrette et près d'Antioche, six mille arméniens se sont révoltés pour éviter d'être massacrés ils demandent à nos bâtiments de guerre de leur donner des armes pour se défendre et d'amener en lieu sûr leur femmes et leurs enfants.

Defrance

BELGE 4

Yunanistan'ın 15 Bin Tüfek, 2 milyon mermi göndereceği, 5 Kasım 1914

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

Télégramme

DUPLICATA

Déchiffrement

A 394 2

Le Caire, 5 novembre 1914, 16 h. 35.

N° 147.

Reçu à 20 h. 10.

Très confidentiel.

M. Picot est arrivé hier soir. Au moment où il quitte la Syrie, il désire vous adresser un rapport sur la situation actuelle de ce pays. Je vous transmets d'autant plus volontiers ce rapport que les vues qui y sont exprimées correspondent exactement à celles que j'ai exposées à maintes reprises depuis quatre ans sur l'intérêt d'une action française à entreprendre en Syrie lorsque les circonstances s'y prêteraient et que le dernier communiqué reçu annonce que la flotte alliée a ouvert les hostilités aux Dardanelles.

"Télégramme de M. Picot.

Ainsi que l'Ambassade de France a déjà dû le faire connaître à V. Exc., les Libanais ont insisté très vivement depuis des semaines auprès du Consulat général en vue d'obtenir que des armes fussent envoyées dans la Montagne afin de pouvoir résister à une agression turque. Je n'ai pas cru en raison de la politique suivie par les Puissances de la Triple Entente vis-à-vis de la Turquie pour éviter la guerre devoir répondre directement à ces sollicitations.

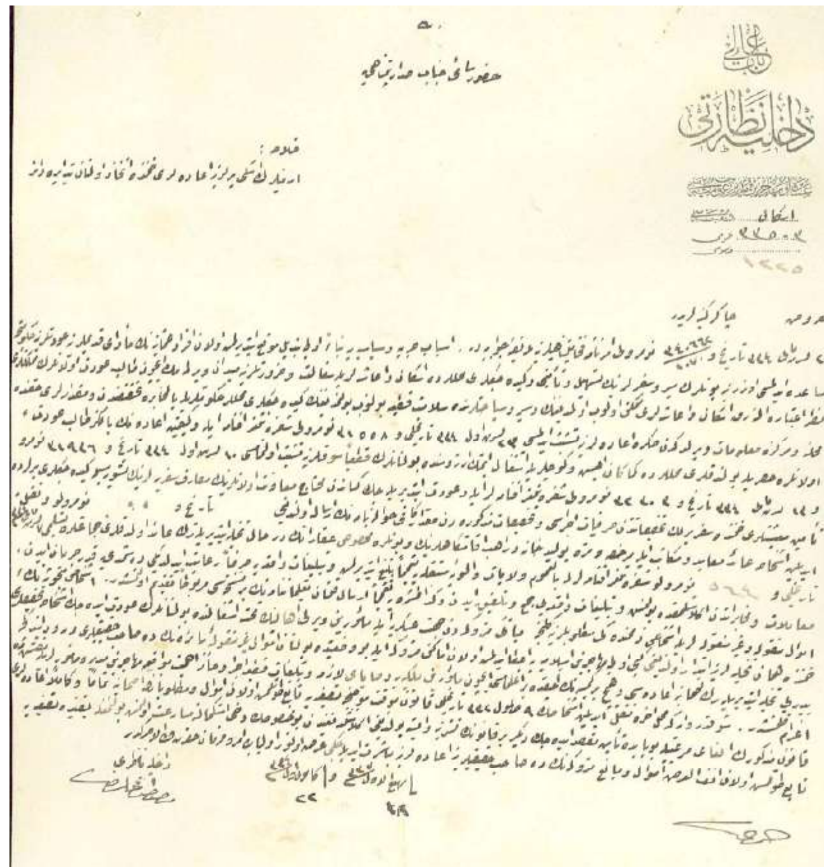
Toutefois pour éviter que des demandes soient faites auprès d'autres Consulats généraux qui pourraient les accueillir au grand détriment de notre influence, j'ai

BELGE 5
KAFİLELERİN KORUMA ALTINDA GÖNDERİLMELERİ

BELGE 6
ERMENİLERİN GÖÇ ETTİRİLMESİNDEKİ GAYE VE
ESASLAR (BOA,DH.ŞFR., nr. 55/292)

BELGE 7/1

GERİ DÖNÜŞ KARARNAMESİ

BELGE 7/2
GERİ DÖNÜŞ KARARNAMESİ

باب عالی

داخلیه نظارتی

۳۳۲۷۵

BELGE 7/3

GERİ DÖNÜŞ KARARNAMESİ

BELGE 8

1915-1920 NÜFUS İSTATİSTİKLERİ VE TEHCİR EDİLENLER

1915-1920 STATISTICS OF ARMENIAN POPULATION & LOSSES IN 4 DISTRICTS MENTIONED.

	Population 1915	Number Deported	Lost in Deportation	Number not Deported	No. Ret'd from Deportation	Total No. at home 1919	No. Scattered in different places.	No. from other places	No. in 1920.	Lost after return from Exile	Total Number lost.
Adana	25000	17000	5000	8000	12000	20000		30000	50000	200	5200
35 Villages	68700	55000	25000	13700	30000	27700	16000		18000	551	25550
Hadjin	27000	25000	14500	2000	10500	10000	2500	1000	9000		14500
6 Villages	4680	4680	3250		1430	1000	430				3250
Marash	30000	19000	11000	11000	8000	19000		3000	22000	11000	22000
17 Villages	8810	8810	5920	2890	2890	2500	390			1707	7627
Zeitoon	10000	10000	8800		1200	1200		300	1500	13	8813
54 Villages	21000	21000	19990		1010	500	510			54	20044
Total	195190	160490	93460	34700	67030	81900	19830	34300	100500	13525	106985
Aintab		30000	12000								
Village		10000									
Urfa		25000	20000								
Adana	25000	17000	5000	8000	12000	20000		30000	50000	200	5200
35 Villages	68700	55000	25000	13700	30000	27700	16000		18000	551	25550
Hadjin	27000	25000	14500	2000	10500	10000	2500	1000	9000		14500
6 Villages	4680	4680	3250		1430	1000	430				3250
Marash	30000	19000	11000	11000	8000	19000		3000	22000	11000	22000
17											

BELGE 9

AMERİKAN MERSİN KONSOLOSUNUN RAPORU

[redacted]

CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER
OF 1-8-58 FROM W. H. ANDERSON, STATE DEP'T
BY [signature] DATE 5 [illegible] 61

Copy.
No. 484

AMERICAN CONSULATE,
Mersina, Turkey, September 11, 1915

The Honorable
Henry Morgenthau,
American Ambassador,
Constantinople.

Sir:-

I have the honor to inform you that since the writing of my despatch No. 478 dated August 30, 1915, (sent to-day with other correspondence by special privilege of Governor-General) thousands of additional Armenians from the north have arrived here and been transported to the Aleppo region. Since that over 6,000 have also been deported from the city of Adana without any special regard for the exception supposedly given to Catholics and Protestants. I telegraphed Your Excellency of the latter fact on the 5th instant. The cause of the increased severity was the arrival of Ali Munif Bey, Mustechar of the Foreign Office who decided that no exceptions should be made and deportations be completed as soon as possible. He was supported by the Adana Union and Progress Club, a rabid anti-Armenian organization. Many who believed themselves exempted were thus "hustled" off without time for preparation and consequently worse off than those originally notified to leave. The congestion of people at the various stations en route caused terrible suffering and hardship to the people deported. The Government is however now transporting them by train from Tarsus to Osmanie which is a great relief.

The authorities no longer appear disposed to grant exceptions in favor of teachers and pupils of American

school

BELGE 10

BOGHOS NUBAR PAŞA'NIN FRANSA DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA GÖNDERDİĞİ MEKTUP

NO. 1

BOGHOS NUBAR PACHA, PRESIDENT DE LA DELEGATION ARMENIENNE, A M. GOUT, MINISTRE PLENIPOTENTIAIRE, MINISTERE DES AFFAIRES ETRANGERES DE FRANCE.

Paris, le 11 décembre 1918

Mon Cher Ministre,

Ainsi que vous m'en avez exprimé le désir, j'ai l'honneur de vous donner ci-dessous une évaluation approximative que nous avons des déportés et réfugiés de Turquie, qui sont dans un complet dénuement et ont besoin d'être secourus d'urgence.

Il s'en trouve environ	250.000 au Caucase
	40.000 en Perse
	80.000 en Syrie-Palestine
	20.000 a Mossoul-Bagdad
Total	390.000

Le nombre total des déportés a été évalué de 6 a 700.000 âmes. Les chiffres que je vous donne ne sont donc que ceux des rescapés se trouvant actuellement en territoire conquis par les troupes alliées. Quant au reste des déportés disséminés encore dans les déserts nous n'avons jusqu'ici aucun renseignement à leur sujet.

Veuillez agréer, Mon Cher Ministre, l'assurance de ma haute considération et de mes sentiments dévoués.

(Signé) BOGHOS NUBAR

Archieves des Affaires Etrangères de France, Série Levant, 1918-1928, Sous Série Arménie, Vol. 2, folio 47.

BELGE 11
SURİYE'DE AMERİKAN YARDIM KURULUŞLARININ YARDIMI

No . 534
COPY

AMERICAN CONSULATE

Aleppo, Syria, February 8, 1916.

THE HONORABLE
HENRY MORGENTHAU,
AMERICAN AMBASSADOR,
CONSTANTINOPLE, TURKEY.

SIR:

I have the honor to transmit herewith a copy of a report received from reliable sources in reference to the number of Armenian immigrants in this vicinity, between here and Damascus and in that surrounding country, and down the Euphrates river as far as Dier-el-Zor, showing a total of about 500,000 persons. In connection with the relief sent by Mr. Peet for these people it would seem proper to state the sum of Ltq. 500 weekly is entirely inadequate to aid even a small part thereof, in fact as a person cannot live on less than 2 gold piasters per day, it will require the sum of Ltq. 10,000 a day to keep those alive who are in good health, to say nothing for the ill.

The Protestants have a fairly good organization for the caring for and distribution of money and other help to those in the localities mentioned in the list. The two distributing centers are Aleppo, which comprises all of the places mentioned on the list except Damascus, which is the other distribution center. Rev. Vahran Tahmizian may be charged with the distribution at the latter place.

Copy is enclosed for Mr. Peet. Please have him take energetic measures in this matter and advise me thereof.

I have the honor to be, Sir,
Your obedient servant
Signed: J. B. Jackson
Consul

Enclosure: Copy
310/.

Source: U.S. State Department Record Group 59, 867.48/271

COPY

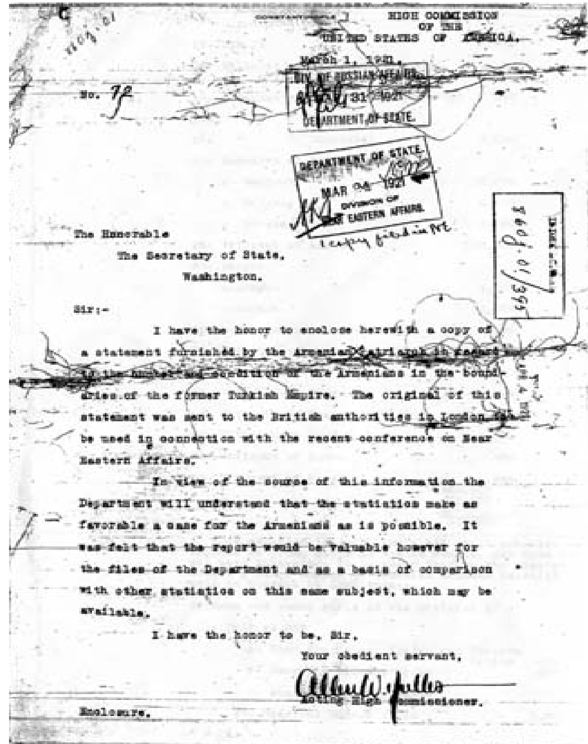
The following is the statistics of Armenian immigrants according to best information:

Damascus as far as Maan, more than	100,000
Hama and surrounding villages	12,000
Homs and surrounding villages	20,000
Aleppo and surrounding villages	7,000
Maara and surrounding villages	4,000
Bab and surrounding villages	8,000
Mumbidge and surrounding villages	5,000
Ras-el-Ain and surrounding villages	20,000
Rakka and surrounding villages	10,000
Der-el-Zor and surrounding villages	300,000
Total	486,000

February 3, 1916.

BELGE 12/1

ERMENİ PATRİKHANESİNİN GERİ DÖNENLERLE
İLGİLİ RAPORU

HIGH COMMISSION
OF THE
UNITED STATES OF AMERICA.

March 1, 1921.

No. 72

DIV. OF RUSSIAN AFFAIRS
[illegible] 31 1921
DEPARTMENT OF STATE.

DEPARTMENT OF STATE
MAR 24 1921
DIVISION OF
NEAR EASTERN AFFAIRS

1 copy filed in [illegible]

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir:-

I have the honor to enclose herewith a copy of a statement furnished by the Armenian Patriarch in regard to the number and condition of the Armenians in the boundaries of the former Turkish Empire. The original of this statement was sent to the British authorities in London to be used in connection with the recent conference on Near Eastern Affairs.

In view of the source of this information the Department will understand that the statistics make as favorable a case for the Armenians as is possible. It was felt that the report would be valuable however for the files of the Department and as a basis of comparison with other statistics on this same subject, which may be available.

I have the honor to be, Sir,
Your obedient servant,

Acting High Commissioner.

Enclosure.

BELGE 12/2

ERMENİ PATRİKHANESİNİN GERİ DÖNENLERLE İLGİLİ RAPORU

THE NUMBER OF ARMENIANS IN THE BOUNDARIES OF THE TURKISH EMPIRE

There are now approximately 600,000 Armenians in the provinces which formed part of the old Ottoman Empire before the Treaty of Sevres.

2.-

HOW ARE THEY DISTRIBUTED?
The following statistics show the number of Armenians in each Sandjak of the Empire. In Villayets where the Armenian population was small, the number of Armenians living in the whole Villayet is given.

I-Constantinople	I50,000
2-Villayet of Andrinople	6,000
3- Nicomedia (Independant Sandjak)	20,000
4- Khudavendighiar	
a- Sandjak of Broussa	II,000
b- Sandjak of Biledjik	4,500
5- Kalei Sultanee (Independant Sandjak)	900
6- Karassi " "	5,800
7- Affion Karahissar " "	
8- Kutahia " "	7,000
9- Villayet of Aidin (Smyrna)	I0,000
I0- Villayet of Kastamoni	
II- Bolou (Independant Sandjak)	8,000
I2- Angora	
a-Angora	
b-Kirshehir	2,500
c-Chorum	
d-Yozgat	3,000
I3 Caesarea (Independant Sandjak)	4,000
I4- Villayet of Konia	I0,000
I5- Sivas	
a-Sandjak of Sivas	I2,000
b- " " Tokat	I,000
c- " " Amasia	2,000
d- " " Shabir Karahissar	I,000
I6- Trebizond	
a-Trebizond	

BELGE 12/3

ERMENİ PATRİKHANESİNİN GERİ DÖNENLERLE İLGİLİ RAPORU

-2-

b-Lazistan	10,000
c-Gümush Hane	
17- Djanik	5,000
18- Villayet of Erzeroum (Erzeroum, Gerdjanis Kodouchai)	1,500
19- Villayet of Van(only in the city)	500
20- " " Bitlis Nobody	
21- " " Diarbekir	3,000
22- Mamouret ul Aziz	
a- Harpout	30,000
b- Malatia	2,000
c- Dersim	3,000
23- Villayet of Adana	150,000
24- Aleppo	
a-Aleppo	5,000
b-Aintab	52,000
25- Ourfa(Independant Villayet)	9,000
26- Marash (Independant Villayet)	10,000
27- Jerusalem	2,000
28- Villayet of Damascus	400
29- Villayet of Beirut	1,000
30- Villayet of Bagdad	1,000
31- Villayet of Basra	400
32- Villayet of Moussoul	800
	548,100
	15,000
	56[illegible],100

In addition to this, there are still Armenian orphans and young girls in Moslem houses, who have not yet been liberated. It is known that in the Arabian desert a large number of Armenian orphans is still held in bondage by Arab tribes.

Orphans and young girls in the district of

Deir el Zör

a- Near the Zibar, Egedar and Vragora tribes	500
b- Near the Djibour tribe	600
c- Near the Shammar tribe	700
d-Near the Annese tribe	2,000

BELGE 12/4

ERMENİ PATRİKHANESİNİN GERİ DÖNENLERLE İLGİLİ RAPORU

-3-

In Ras-ul-Ain near the Tchetchen tribes	2,000
In Constantinople and its surroundings	6,000
Nicomedia Broussa Balikessir	2,000
Karahissar Bolou Eskishehir	2,500
Konia	3,000
Kastamoni	500
Trebizond	2,000
Sivas	3,500
Caesarea	3,500
Erzeroum	3,000
Diarbekir Mardin	25,000
Harpout	3,000
Bitlis Van	8,000
Total number	424,900

But however the total given above does not represent the entire number. Many Armenians had adopted Islam to get rid of the unspeakable crime and of the persecution organised by the Ittihad, and many others, who had been deported, lived in different districts in disguise.

Rev. Vartan Amirhanian, who managed to remain in Harpout during the whole period of the war, informed us that a great number of strangers, who were known to the Turks or were disguised in Turkish dress during the war, revealed themselves to be Armenians after the armistice. Moreover, it is believed that many Armenians still hide themselves in some safe shelter perhaps on the mountains and do not dare to come out for fear of being subject to persecution even now.

It would not be safe to estimate the number of the people but in all probability there are as many as 20,000 of them.

BELGE 13

İNGİLİZ KARADENİZ ORDUSU İSTİHBARAT BİRİMİNİN SAVAŞ KABİNESİNE SUNDUĞU RAPOR

\- 3 -

5. WASTAGE OF MAN-POWER.

From Table "A" the Total number of Turks in 1914 was - 8,162,600.
" "B" the considered average estimate of Turks at present time is - 6,950,000.

The difference therefore may be taken as wastage of man-power, and is 1,212,600.

\-----------------------

TABLE "A". (Turkish official source).

VILAYET.	TURKS.	GREEKS.	ARMENIANS.	TOTAL.
ADRIANOPLE	560,400	205,800	84,100	850,300
ADALIA (Sanjak)	235,700	12,400	630	248,730
ANGORA	871,300	20,200	54,000	951,500
AIDIN	1,249,100	299,100	20,700	1,568,900
TREBIZOND	921,100	161,600	40,200	1,122,700
BROUSSA	474,100	74,900	61,200	610,200
CESAREA (Sanjak)	185,000	27,000	52,200	264,200
KONIA	750,700	25,100	13,200	789,000
KASTAMUNI	737,300	21,000	9,000	767,300
SIVAS	939,800	75,300	151,700	1,166,800
ADANA	341,900	9,000	57,700	408,600
KARASSI (Sanj.)	359,800	97,500	8,700	465,300
CONSTANTINOPLE	560,400	205,800	84,100	850,300
	8,162,600	1,234,700	717,430	10,063,850.

Jews and other nationalities:- 1,500,000.

ERZERUM	673,300	4,900	136,000	814,800

\-----------------------

TABLE "B".

Considered Average Estimate at Present time (Nov.1919.

ADRIANOPLE	362,000	205,000	19,500	586,500	
ADALIA (Sanjak)	236,000	13,000	400	249,600	
ANGORA	650,000	60,000	80,000	790,000	
AIDIN	1,250,000	260,000	21,000	1,531,000	
TREBIZOND	550,000	452,000	58,000	1,060,000	
BROUSSA	420,000	~~[illegible]~~ 82.500	65,000	~~[illegible]~~	567,000.
CESAREA	185,000	27,000	50,000	262,000	
KONIA	720,000	80,000	12,000	812,000	
KASTAMUNI	680,000	30,000	13,000	723,000	
SIVAS	625,000	~~[illegible]~~ 30.000	182,000	~~[illegible]~~	837,000.
ADANA	352,000	10,000	72,000	434,000	
KARASSI	360,000	97,000	9,000	466,000	
CONSTANTINOPLE	560,000	205,800	83,000	848,800	
	6,950,000	~~[illegible]~~ 1,612,300	545,100	~~[illegible]~~ 9,807,000.	
City of SMYRNA (included above)	110,000	115,000	14,000	239,000	

Jews and other nationalities:- 1,400,000.

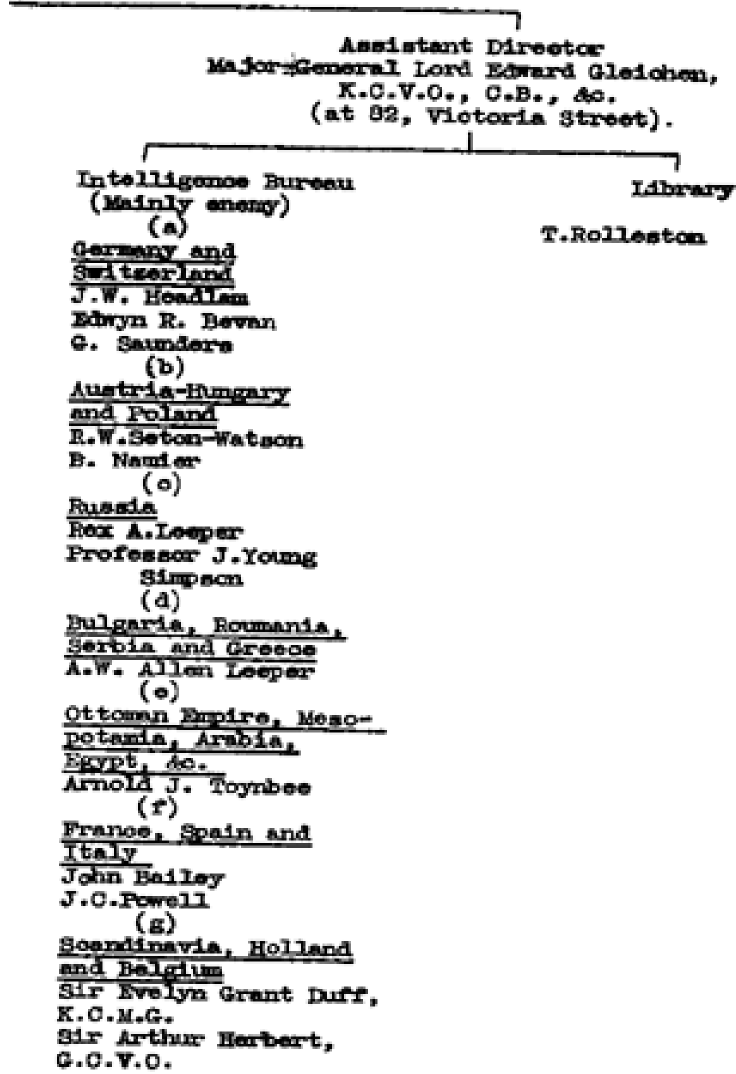
There are no figures for the Vilayet of ERZERUM.

Issued by General Staff "Intelligence".
Army of the Black Sea.
Constantinople.

3-12-19.

BELGE 14

MAVİ KİTAP YAZARI ARNOLD TOYNBEE'NİN GÖREV ŞEMASI

BELGE 15

AMERİKA'YA GÖÇEN ERMENİLERLE İLGİLİ GEMİ YOLCU LİSTELERİ

LIST OR MANIFEST OF ALIEN PASSENGERS FOR THE UNITED

BELGE 16

İSTANBUL İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİNE GÖRE 1921 YILINA AİT ERMENİ NÜFUSU

Approximate number of Armenians in the world, November 1922.

Of the total indicated below, 817,873 are refugees from Turkey. The figures as to the refugees are based upon information furnished by the British Embassy, Constantinople, and by the agents of the Near East Relief Society, in 1921. The total given does not include the able-bodied Armenians, who are retained by the Kemalists, nor the women and children,- approximately 95,000,- according to the League of Nations- who have been forced to embrace Islam.

1.-	In Turkey :		
	Constantinople...........	150,000	
	Asia Minor...............	131,000	281,000
2.	In Russia :		
	Republic of Erivan	1,200,000	
	Georgia	400,000	
	Azerbaidjan	340,000	
	Region of TransCapian	30,000	
	Other parts of Russia	225,000	2,195,000
3.	In Syria, Palestine and Mesopotamea	104,000	
	Egypt, Sudan and Abyssinia	28,000	
	India, Java and Australia	12,000	
	Persia	50,000	194,000
4.	In Greece and Cyprus	79,000	
	Bulgaria	46,000	
	Rumania	43,000	
	Central and Western Europe	38,000	206,000
5.	In the United States and Canada	125,000	
	South America	3,000	128,000
			3,004,000

HARİTA I

HAZAR DENİZİ
RUSYA
AZERBAYCAN
İRAN
KUBAN
KARA DENİZ
AKDENİZ
ROMANYA
BULGARİSTAN
SIRBISTAN